

MODEL BARCELONA
Quaderns de gestió

2

El projecte urbanístic

Valorar la perifèria i recuperar el centre

Juli Esteban

Aula Barcelona

Model Barcelona. Quaderns de gestió

Aula Barcelona

Aula Barcelona és un espai de reflexió i debat entre l'administració pública, la universitat i l'empresa privada sobre la gestió de la ciutat. Es tracta d'una iniciativa de la Fundació Bosch i Gimpera i la Universitat de Barcelona que compta amb el suport de Banca Catalana, Caixa Catalunya, Derby Hotels, Fundació Agbar, Fundació Catalana de Gas, Fomento de Construcciones y Contratas SA, Fundació RACC, Grup Freixenet SA, Italtel SA, Media Planning SA i Ros Roca SA.

La col·lecció **Model Barcelona. Quaderns de gestió** busca recollir el testimoni directe de protagonistes destacats en la concepció i gestió de les transformacions impulsades a Barcelona durant les darreres dècades. La sèrie és una proposta de Pasqual Maragall, alcalde de la ciutat entre 1982 i 1997, dins del programa de documentació, recerca acadèmica, formació i debat d'Aula Barcelona.

Primers números

1. *La Carta municipal*,
Francisco Longo.
2. *El projecte urbanístic. Valorar la perifèria i recuperar el centre*,
Juli Esteban.
3. *Estratègies culturals i renovació urbana*,
Pep Subirós.
4. *La recuperació del front marítim*,
David Mackay.

Juli Esteban

El projecte urbanístic
Valorar la perifèria
i recuperar el centre

Aula Barcelona

Disseny de la coberta: Dario Grossi

Revisió lingüística: Servei de Llengua Catalana de la Universitat de Barcelona
Diagramació i compaginació: Disseny i Grafisme, s.c.p.

Edició a cura de Joan Roca i Aula Barcelona

© 1999, Juli Esteban

© 1999, AULA BARCELONA
Fundació Bosch i Gimpera / Universitat de Barcelona
Avinguda de Vallvidrera, 25
08017 Barcelona
aula@aulabcn.com
www.aulabcn.com

Primera edició, juny de 1999

ISBN: 978-84-1050-093-8

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObra-Derivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

Sumari

- 9 **Introducció**
- 13 **El marc urbanístic general: el Pla general metropolità de 1976 com a instrument vàlid**
- 19 **Els projectes urbanístics de sector urbà: els PERI**
- 23 **Els projectes urbanístics de ciutat: la recerca de referents globals**
- 30 **Els projectes urbanístics metropolitans**
 - El Pla de costes
 - El Projecte de Collserola
- 37 **Rehabilitació i millora de l'edificació urbana**
- 45 **El reciclatge de l'espai urbà: projectes de transformació urbanística després del 92**
 - Diagonal-Poblenou
 - Sant Andreu-la Sagrera
 - Front Marítim
 - Diagonal Mar
 - Sectors industrials
- 53 **Bibliografia**
 - Les publicacions d'urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona
 - Altres fonts bibliogràfiques
- 59 ***Resumen***
- 61 ***Abstract***

Introducció

L'objecte d'aquest quadern és el projecte urbanístic que hi ha hagut i que hi ha al darrere de la transformació urbanística de Barcelona, que és clarament perceptible per a tothom.

Certament no es tracta d'un projecte que es concreti en un determinat document, ni que es concebi en un moment inicial del procés, ni tampoc un projecte que tingui un o uns autors exclusius, encara que hi ha indubtablement persones a qui cal reconèixer un paper especialment significatiu en la seva formulació.

Podríem dir que el projecte urbanístic de Barcelona en el període democràtic ha pres substància en una seqüència d'idees i projectes parcials, amb participació de diversos actors i amb diferents referències contextuais i objectius específics al llarg del temps. Es tractarà en aquest quadern de les diverses iniciatives i documents que materialitzen aquesta seqüència projectual.

En especial es tractarà d'aquells projectes que tenen un contingut de planejament de les actuacions i que per tant comporten reflexions d'una certa amplitud sobre l'espai de la ciutat. Tanmateix cal no oblidar que en els projectes i instruments més immediatament dirigits a l'actuació urbanística pública –projectes d'obra– o privada, hi ha també reflexions que alimenten el projecte urbanístic general de la ciutat.

En la seqüència del projecte urbanístic, i també lògicament en la de la transformació real, hi ha unes fites temporals d'especial rellevància que la pauten. L'any 1976, en tant que és l'any en què s'aprovà el Pla general metropolità, s'hauria de considerar el punt de partida del procés. L'any 1979 és l'any de l'entrada del primer Ajuntament democràtic. Si bé l'any 1980 es produeix un canvi important a l'equip d'urbanisme de l'Ajuntament amb la substitució de Joan Anton Solans per Oriol Bohigas com a delegat de Serveis d'Urbanisme i amb la incorporació també de Josep A. Acebillo, és clar que la data que cal assenyalar com a referència és la de 1979, en què s'inicia el procés de gestió municipal democràtica. La nominació olímpica l'any 1986 és una altra data clau de la seqüència, si bé cal entendre que en l'aspecte projectual l'horitzó dels Jocs Olímpics ja estava present des d'uns anys abans –l'any 1982 s'elaborà el primer esquema de projecte olímpic: l'informe Cuyàs–. Finalment, l'any 1992 és una fita que no necessita més explicació i, com veurem, el seu trànsit comporta variacions significatives en la seqüència projectual.

Com es desprèn de l'expressat, el primer instrument projectual a què ens hem de referir en aquesta seqüència és el Pla general metropolità (PGM),

que és el punt de partida i un marc referencial que es mantindrà al llarg de tot el procés, per bé que amb un valor variable com a resultat del seu progressiu distanciament temporal dels fets.

A continuació es consideren tres escales projectuals que es desenvolupen a partir de 1979, com a desplegament i reprojecció de l'ordenació urbanística de la ciutat. En primer lloc, els *projectes de sector urbà*, que es comencen a formular des dels primers temps de l'Ajuntament democràtic i que aporten l'òptica de la proximitat, de la valoració de les identitats diferencials dels teixits urbans. Posteriorment, l'atenció projectual s'eleva a consideracions sobre *el conjunt de la ciutat municipi*, de manera que es proposen nous referents d'aquesta realitat urbana. Al mateix temps, l'existència d'una administració metropolitana amb competències urbanístiques permet que s'abordin diversos *projectes d'abast metropolità*. El conjunt d'aquests projectes constitueix un desplegament complex i altament enriquidor de l'ordenació urbanística proposada pel PGM, amb els quals ha produït una nova síntesi. Les seves determinacions interrelacionades expressen el projecte global, coherent i evolutiu que constitueix en cada moment el planejament urbanístic de la ciutat.

Tanmateix, podem assenyalar que l'any 1992 marca un canvi qualitatiu en aquest procés; en aquesta data es pot dir que tots els projectes de les característiques esmentades estan redactats, estan parcialment executats i que les coses pendents es troben en el procés natural de gestió i reprojecció.

El període posterior al 1992 és encara molt proper perquè en puguem copsar plenament el significat, però sí que podem constatar la variació de les circumstàncies operatives, i percebre alguns canvis en l'enfocament del projecte, el qual, sense renunciar als criteris del període anterior, adopta diferents actituds respecte de dos components clàssics de les propostes urbanístiques: l'habitatge i la indústria.

En un altre nivell hi hauria aquells projectes elaborats per l'actuació, sovint més fragmentaris –en especial al principi– però que han estat manifestació d'idees projectuals més generals, i a més han estat l'expressió més difosa de la manera de fer urbanisme a Barcelona, fins al punt que han arribat a ocultar el significat del nivell projectual del planejament.

En el projecte urbanístic que hi ha al darrere dels *projectes d'actuació* distingim dues vessants diferents i complementàries: la d'aquells que tenen per objecte l'espai públic que va de la placeta i el carrer als sistemes generals de la ciutat i el territori, on es desenvolupa el que per excel·lència

podem denominar *obra pública*, i la d'aquells projectes que s'ocupen de l'edificació de les parcel·les i que donen volum als teixits urbans, on l'actuació dels operadors privats té un paper principal.

La importància i l'exemplaritat de l'actuació urbanística de l'Ajuntament de Barcelona en la configuració i el tractament de les diverses formes d'espai públic, fan que aquesta temàtica mereixi ser constitutiva d'un dossier. En un altre quadern de la col·lecció s'abordaran les diferents escales d'aquesta línia projectual, que arrancaria de les primeres placetes de Gràcia per acabar amb els projectes en els deltes del Besòs i del Llobregat, passant pels parcs urbans i les rondes.

Tanmateix, en aquest quadern es desenvolupen algunes reflexions sobre el projecte urbanístic que orienta les actuacions en els teixits construïts, que es manifesta en primer lloc en les formes d'interacció de l'Administració, que actua amb els operadors de l'edificació –els privats però també els públics– sense perjudici de les actuacions singulars directes, sovint integrades en amplis processos d'actuació pública, com per exemple els motivats pels Jocs Olímpics, i que també seran tractades en un altre quadern.

Fetes aquestes consideracions sobre la sistemàtica del projecte urbanístic, caldria alguna referència als seus objectius.

Els documents més ideològics respecte a això són, d'una banda, el mateix Pla general metropolità i de l'altra, els textos que va aportar Oriol Bohigas en la seva etapa de delegat de Serveis d'Urbanisme, en especial el text introductori a la publicació *Plans i projectes per a Barcelona 1981-1982* i el llibre *Reconstrucció de Barcelona*. Es tracta de dues posicions polars i complementàries. La primera, des d'una lògica de planejament que desconfia dels projectes que el desenvoluparan; la segona, des de la lògica de l'actuació possible, precisa i de qualitat formal que no creu massa en marcs generals d'ordenació.

El projecte urbanístic de Barcelona s'ha construït sobre aquesta dialèctica, en un procés de successius equilibris dinàmics: si això ha estat possible és segurament per la coincidència d'objectius que els dos enfocaments tenien.

Valorar –o monumentalitzar– la perifèria i recuperar el centre, és sens dubte una de les expressions que millor sintetitzen l'espectre d'objectius que hi ha hagut en el projecte urbanístic de Barcelona.

Podem convenir que bàsicament hi ha dos tipus de patologies de la ciutat: d'una banda, les situacions de degradació en el sentit de pèrdua de la qualitat dels teixits que l'havien tinguda, que es donen en algunes àrees centrals i, de l'altra, les situacions pròpies de les àrees perifèriques, en el

sentit que són àrees que no han arribat, per les seves deficiències de tot ordre, a ser plenament ciutat. Certament a la Barcelona de final dels setanta es donaven amb abundància i intensament les dues patologies.

Els projectes que es desenvolupen amb els ajuntaments democràtics, amb òptiques més fragmentàries, a vegades en relació dialèctica amb el planejament general, són en qualsevol cas plenament coherents amb l'objectiu de recuperar el centre i monumentalitzar la perifèria.

Si bé les accions més evidents i perceptibles en aquest sentit vindrien dels projectes d'actuació, en especial dels d'obra pública –places, parcs, urbanització d'espais viaris–, els projectes d'ordenació urbanística han estat també clarament orientats per aquest objectiu.

És clar que entre els PERI trobarem alternativament una o altra intenció, si es tracta del Raval o de Vallbona per exemple. En els projectes de ciutat, es constata l'objectiu de distribuir els potencials de millora a les àrees qualitativament perifèriques. Com no podia ser d'altra manera, els projectes metropolitans es dirigeixen principalment a ordenar les perifèries topològiques –a més de qualitatives– com havien estat fins llavors bona part de la costa i Collserola.

També els projectes de remodelació urbana posteriors a 1992 participen plenament d'aquest objectiu. No és casual que dos districtes qualificables com a perifèrics –Sant Andreu i Sant Martí– siguin els protagonistes dels projectes urbanístics d'aquest període.

De fet, en l'objectiu de valorar la perifèria i recuperar el centre conflueixen totes les lògiques que han de sustentar l'acció dels poders públics envers la ciutat: una lògica econòmica en el sentit d'obtenir una correcta eficiència de la fàbrica urbana existent; una lògica social en la línia d'evitar els enclavaments i la segregació social que contribueixi, tant al centre com a la perifèria, a la cohesió de la seva població i una lògica de la sostenibilitat en el sentit que la plena recuperació de la ciutat ha d'evitar la temptació de l'expansió suburbana consumidora d'energia i depredadora del sòl.

Com s'assenyala en el text introductori de la bibliografia, les publicacions sobre projectes i realitzacions urbanístiques, que de manera regular han anat publicant l'Ajuntament de Barcelona i, en el seu moment, l'Administració metropolitana, permeten disposar d'informació interessant i força immediata sobre molts dels projectes que s'esmenten en el text.

El marc urbanístic general: el Pla general metropolità de 1976 com a instrument vàlid

El projecte urbanístic de la ciutat des de 1979 està en bona part fonamentat en la circumstància històrica del Pla general metropolità (PGM), pla d'ordenació de l'àmbit comprès per Barcelona i 26 municipis del seu entorn que havia estat aprovat definitivament el 14 de juliol de 1976, i que 22 anys després segueix sent vigent.

Aquest pla és un document de naturalesa urbanística, és a dir, elaborat d'acord amb les característiques establertes per la legislació sobre règim i ordenació del sòl. Recordem que quan se'n va iniciar la redacció era vigent la primera llei del sòl espanyola –la de 1956– que va ser revisada i substituïda per una nova formulació l'any 1975, a la qual es va haver d'adaptar la versió definitiva del pla.

L'àmbit comprès pel PGM té el seu origen en el pla urbanístic anterior: el Plan de ordenación urbana de Barcelona y su zona de influencia, de 1953, que va ser la primera proposta urbanística que plantejà l'ordenació de la ciutat en un espai que excedia àmpliament el terme municipal de Barcelona, si bé cal dir que tal delimitació no va ser resultat de cap estudi mínimament rigorós de les interrelacions territorials, sinó una proposta improvisada amb urgència amb motiu d'una visita als treballs del pla del director general d'urbanisme de l'Administració de l'Estat, de qui depenien en aquell moment totes les decisions relatives al planejament urbanístic.

El fet és que, malgrat aquest origen, aquella delimitació ha perviscut fins avui a través de la perllongada vigència del PGM i que, entre els anys 1974 i 1988, existí en aquest àmbit una administració metropolitana amb competències urbanístiques: la Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB). Així mateix, les actuacions metropolitanes han posat de manifest la conveniència dels àmbits que per la seva suficiència espacial milloren la comprensió dels problemes urbanístics, malgrat que no siguin els òptims i que no hagin estat delimitats amb el rigor científic exigible.

Cal recordar que la discussió de l'àmbit es va plantejar seriosament en el procés de reflexió urbanística que va comportar la revisió del Pla de 1953, la qual es va abordar a partir de l'any 1964. Aquesta revisió, que va donar entrada a diversos tècnics progressistes externs a l'Administració, va produir l'any 1966 el document denominat Pla director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que contenia una proposta d'ordenació territorial per a un àmbit molt més ampli i que comprenia la totalitat de les comarques del Maresme, el Vallès Oriental, el Vallès Occidental, el Barcelonès, el Baix Llobregat, l'Alt Penedès i el Garraf.

Aquell document, que adoptà la denominació de Pla director –tipologia no prevista a la legislació urbanística de llavors, i que va ser incorporada a la llei del sòl de 1975–, va utilitzar també per primera vegada el qualificatiu de *metropolità*. Superat el desconcert inicial per part de l'Administració actuant –la Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns de Barcelona i altres Municipis–, en la qual estaven representats l'Ajuntament de Barcelona i altres municipis, la Diputació i l'Administració de l'Estat i que tenia com a àmbit de referència els 27 municipis, s'acordà una fórmula de prossecució dels treballs. No oblidem que l'objectiu inicial era redactar un nou pla d'ordenació urbanística –amb el que això implica pel que fa al detall de les determinacions– per a aquest àmbit.

De fet, l'objectiu –explícitament expressat en els documents del Pla director– era arribar al detall de pla general urbanístic per a tot el territori considerat. Tanmateix era força clar que una tasca d'aquesta envergadura no podia abordar-se tota de cop i s'acordà dividir el desenvolupament urbanístic del Pla director en els plans següents: la revisió del Pla de 1953 estrictament referida al seu àmbit de 27 municipis; el pla de l'àrea denominada

*El Pla general metropolità de 1976.
Àmbit del municipi de Barcelona.*

d'*acció immediata*, que comprenia la resta de les comarques del Maresme, el Vallès Oriental i Occidental, i el Baix Llobregat; i el pla de l'àrea d'*acció diferida*, que comprenia les comarques de l'Alt Penedès i el Garraf i que seria desenvolupat amb posterioritat. Així mateix, es proposava l'elaboració d'un pla d'infraestructures que havia d'abastar la totalitat de l'àmbit.

Dels treballs en les diverses línies apuntades resultaren diversos productes interessants, si bé l'únic que va arribar a assolir l'objectiu de constituir una ordenació urbanística vinculant va ser el Pla general metropolità, que va ser aprovat inicialment l'any 1974 i definitivament l'any 1976.

Cal afegir que l'agost de 1974, al cap de poc temps d'haver finalitzat el període d'exposició al públic del nou pla, es va crear la Corporació Metropolitana de Barcelona, que ampliava considerablement les competències de la Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns –que existia des de 1953, any d'aprovació del pla anterior– i que reforçava el seu perfil d'Administració local gestora d'un territori metropolità. Sigui dit tot això sense perjudici dels seus dèficits democràtics –propis del moment– i dels geogràfics, que persistien en tant que no es replantejava la delimitació de 1953.

El paper que el PGM va tenir posteriorment en la gestió urbanística democràtica de la ciutat de Barcelona fou degut al seu contingut però també a la lectura que se'n va saber fer. Cal recordar tanmateix que persones i fets ocorreguts entre 1974 i 1979 facilitaren l'assentament d'aquest document com a referència bàsica de la gestió urbanística.

Malgrat que s'era a l'inici dels setanta, la redacció del Pla –tal com ja havia succeït amb el Pla director– no va ser desenvolupada per funcionaris addictes al poder polític, sinó pel que s'anomenava llavors *tècnics infiltrats*, amb la col·laboració també de diversos professionals externs a l'Administració. El producte va ser, en conseqüència, força diferent del que havia estat el planejament urbanístic oficial fins llavors, ja que contenia una forta càrrega correctiva de les pautes d'urbanització i edificació que havien estat les habituals fins llavors. Al poder polític d'aquell moment cal reconèixer-li la confiança dipositada en els tècnics redactors els quals deixaren treballar amb força independència. Cal reconèixer-li també la decisió d'aprovar inicialment el pla l'any 1974, cosa que succeïent alcalde de Barcelona Enric Massó.

El procés viscut entre 1974 i 1976, amb dues informacions públiques, va ser especialment interessant i va resultar transcendent per al futur d'aquest pla, així com una valuosa referència per a les revisions de planejament gene-

ral que es produïren després en molts municipis de Catalunya. Com succeïa –i encara succeeix força amb qualsevol planejament d’una certa escala que es presentí públicament–, el PGM va ser rebut amb fortes crítiques tant pels sectors populars com pels propietaris de sòl i edificis. Únicament alguns sectors professionals iniciats en els problemes urbanístics el valoraren positivament.

En uns quants mesos la situació s’anà aclarint i el pla va passar a ser bandera dels sectors progressistes, cosa que es posà especialment de manifest amb motiu de la destitució que féu l’alcalde Viola del responsable dels treballs del pla, Albert Serratosa, que en aquell moment era director de Serveis d’Urbanisme de la Corporació Metropolitana. Malgrat aquesta destitució, i sense perjudici de diversos compromisos i ajustaments requerits per la propietat que el pla va haver d’introduir, es pot dir que el pla que es va aprovar l’any 1976 mantenia bona part dels objectius i les propostes inicials. Els motius d’aquesta capacitat d’aguantar les fortes envestides que va sofrir rauen, sens dubte, en el grau de maduresa que el col·lectiu social havia assolit llavors, que comportava una intel·ligència implícita per abordar els temes seriosos –i aquest ho era– i que es va posar especialment de manifest en la transició política que es va viure aquells anys.

De fet, aquesta intel·ligència col·lectiva és la que explica que la resta de l’equip redactor comandat per Joan Antoni Solans no en resultés afectat, que les persones que substituïren Serratosa, Xavier Subias i Antoni Carceller més enllà del seu sentit de la disciplina, fossin tècnics competents i amb enteniment del moment històric, i que finalment el mateix Estat a través del “*Órgano Desconcentrado*” que havia d’aprovar definitivament el pla, i que estava presidit pel llavors governador civil, Salvador Sánchez Terán, esmenés algunes de les concessions menys presentables que el pla havia hagut de fer als interessos de la propietat.

Hi ha també algunes circumstàncies biogràfiques que facilitaren l’assumpció del Pla general metropolità pel primer Ajuntament democràtic. En primer lloc, podríem destacar el fet que Joan Antoni Solans va ser nomenat delegat de Serveis d’Urbanisme –càrrec amb especial capacitat d’acció en aquell model organitzatiu municipal– del consistori de transició que presidí l’alcalde Socias, i que perllongà la seva gestió al llarg del primer any del primer Ajuntament democràtic. Així mateix cal subratllar que Serratosa va formar part com a regidor d’aquest Ajuntament i que Pasqual Maragall, llavors primer tinent d’alcalde, havia participat també en la darrera etapa del pla, concretament en l’elaboració de l’estudi econòmic i financer.

En qualsevol cas el més important és que el PGM, com a proposta rupturista amb les maneres de fer de l'urbanisme anterior, resultava globalment coherent amb l'actitud dels nous ajuntaments democràtics.

Tanmateix, per les peculiars circumstàncies de la seva redacció, el PGM era en bona mesura una proposta tecnocràtica –en el bon sentit que aquest qualificatiu podia tenir en aquella època– i en les seves determinacions expressava una clara desconfiança envers el poder polític.

En concret cal assenyalar que el PGM imposava un nou ordre urbanístic al territori, i per a tal finalitat proposava una clara ordenació dels espais públics –o sistemes–, en especial la xarxa viària, que adquiria una notable presència en el plànol i que comportava l'afectació de nombrosos terrenys i uns quants edificis. Pel que fa a les afectacions viàries dins els teixits urbans, cal dir que el PGM mantenia totes les afectacions dels plans anteriors, les quals eren en qualsevol cas coherents amb l'objectiu de densificar i esponjar els teixits existents.

Així mateix, el PGM proposava una estimable quantitat de reserves de sòl per a zones verdes i equipaments, cosa que significava sostroure nombroses peces de terreny al mercat immobiliari.

Pel que fa als terrenys per a l'actuació privada –les zones–, el pla exercia una decidida acció de contenció. En primer lloc, en relació amb l'extensió de la taca urbana en el territori encara rural i, en segon lloc, per mitjà de la reducció substancial de les alçàries i les edificabilitats a les àrees urbanes per tal d'evitar els processos de congestió.

Cal afegir que els documents normatius –plànols i normes– eren de precisió força superior a les que acostumaven a tenir els plans generals. El Pla expressava amb rotunditat una determinada forma d'assentar la ciutat sobre el territori, i proporcionava els instruments normatius per tendir-hi.

Es tractava d'un pla que, si bé no oblidava considerar les referències quantitatives com ara els estàndards de sòl per a verd i equipaments, expressava una clara voluntat de forma física a través dels seus traçats.

Els nous ajuntaments van ser conscients del valor del projecte d'ordenació general que heretaven, i no van caure en la temptació de revisar-lo. L'existència de la Corporació Metropolitana, presidida per l'alcalde de Barcelona, va facilitar segurament en els primers moments, i malgrat la desconfiança d'alguns ajuntaments respecte a aquesta institució, un acord general dels municipis implicats en l'àmbit del PGM de considerar-lo com un instrument plenament útil per al projecte urbanístic de la democràcia.

Calgué, però, exercitar-se en una lectura intel·ligent del Pla, aquella que respectant els seus principis no limitava la llibertat de trobar alternatives més adients a l'espai o al moment concret, naturalment sense que la coherència general –espacial o seqüencial– del PGM hagués de quedar afectada.

La naturalesa del Pla general com a instrument d'ordenació, establerta per la legislació urbanística, així com la precisió de les pròpies determinacions del PGM, feren que el seu desenvolupament en projectes urbanístics parcials hagués de requerir sovint tràmits de modificació del PGM que han estat al llarg dels seus anys de vigència molt nombrosos.

El volum de modificacions que han estat necessàries podria haver portat a creure des de ja fa uns quants anys en l'obsolescència del PGM; però segurament és més correcta una interpretació totalment diferent: d'una banda, que el pla era un projecte global de bona qualitat, ja que ha pogut sofrir nombrosos canvis sense restar afectat en el que era essencial. D'altra banda, que més enllà dels conflictes, sovint innecessaris, que les modificacions de PGM han motivat entre la Generalitat i els ajuntaments, la gestió global del projecte, portada a terme pels dos nivells institucionals, té un balanç clarament positiu, ja que ha donat sortida a gran nombre de propostes amb lògiques projectuals específiques sense posar en qüestió els fonaments bàsics de l'ordre territorial d'aquest àmbit.

Aquesta capacitat de ser modificat és segurament una de les claus de la seva perllongada vigència. Podem entendre les modificacions com a deformacions de l'estructura general del pla, que, com succeeix amb les estructures dels edificis, absorbeixen les càrregues motivades per l'ús i n'eviten el trencament.

En l'explicació de la seqüència projectual urbanística de la ciutat de Barcelona des de 1979, calia, com a consideració prèvia, reconèixer al PGM el significat de referent bàsic del procés.

Els projectes urbanístics de sector urbà: els PERI

L'ordenació general continguda en el Pla general metropolità, malgrat la seva voluntat de precisió en la forma de les coses, no exhauria evidentment el projecte urbanístic de la ciutat. Més aviat al contrari, el PGM era un punt de partida per als projectes que l'anirien desenvolupant, ajustant i també modificant. Considerem, en primer lloc, aquells projectes que es motiven en la visió de prop de l'espai i que, per tant, abasten àmbits limitats –el sector– però aporten consideracions d'aspectes no perceptibles a l'escala global. Cal destacar entre aquest tipus de projectes els plans especials de reforma interior: els PERI.¹

L'atenció de l'Ajuntament de Barcelona als projectes urbanístics de sector s'inscriu en la preocupació que els nous ajuntaments democràtics en els primers anys del seu exercici expressaren envers la ciutat existent. El període en què els PERI tingueren un protagonisme més clar dins l'actuació municipal –en especial pel que fa als seus processos de redacció i debat ciutadà– fou el de 1980-86. La democratització municipal és coherent amb la preocupació per la millora de la ciutat existent per diversos motius: la recuperació d'un ajuntament que representa els interessos dels ciutadans comporta en primer lloc un augment de l'autoestima del col·lectiu ciutadà que el fa més sensible a les necessitats de millora del seu entorn urbà. D'altra banda, persones que han participat en els moviments veïnals reivindicatius en el període dels darrers ajuntaments franquistes, entren a l'Ajuntament democràtic com a regidors o com a tècnics. Finalment, cal no oblidar que ens trobem en un moment en què els vents culturals de l'urbanisme europeu apunten cap a la defensa i recuperació dels valors propis de la ciutat europea –recordem la Carta de Brussel·les, les propostes dels germans Krier, l'IBA de Berlín, etc.

En aquest context la preocupació municipal per la ciutat existent adoptà, en els primers anys de la dècada dels vuitanta, dues vies paral·leles: les actuacions en els espais disponibles –espais públics i solars adquirits– i la formulació de plans de reforma interior.

Les actuacions concretes d'urbanització i millora dels teixits amb la creació de noves places, parcs i equipaments havien de constituir una expressió dels objectius urbanístics del nou Ajuntament i una demostració de l'eficàcia que la mateixa democràcia comportava. Aquesta irrupció de petites i mitjanes actuacions de millora dels teixits va servir sovint d'argument per a la desqualificació d'un suposat planejament caduc de xifres i estàndards, enfront del veritable urbanisme de les actuacions. Malgrat que el PGM no era classifica-

1. Instrument previst a la legislació urbanística per ordenar de manera precisa àmbits determinats de les àrees urbanes, similarmet a com ho fan els plans parcials en sòl urbanitzable.

ble com un pla d'aquest tipus, sí que l'afectà una mica aquest discurs de descrèdit del planejament, en el sentit que algunes vegades se li atribuï el significat d'obstacle a superar, mentre que en una perspectiva més àmplia és fàcilment demostrable que sense el marc del planejament general difícilment s'haurien pogut portar a terme moltes de les actuacions realitzades.

També els PERI participaren quelcom d'aquesta posició. En primer lloc i en una certa mesura, adoptant una actitud revisionista. Els PERI havien de ser els instruments que havien de traduir les determinacions inevitablement uniformistes d'un pla general de gran escala a les condicions específiques del sector. Aquest objectiu adquirí en aquells anys una dimensió complexa, que donà als PERI un significat que anava més enllà del d'un simple instrument d'intervenció urbanística:

- El PERI era sovint, en primer lloc, un mitjà per a l'afirmació de la particularitat del barri enfront de la generalitat normativa del PGM.

- Era també un vehicle per canalitzar reivindicacions dels veïns relatives generalment a zones verdes, equipaments i conservació d'espais o edificis significatius, no previstos en el PGM.

- Era també, en alguns casos, un instrument d'oposició a determinades afectacions –bàsicament viàries– proposades o conservades pel PGM.

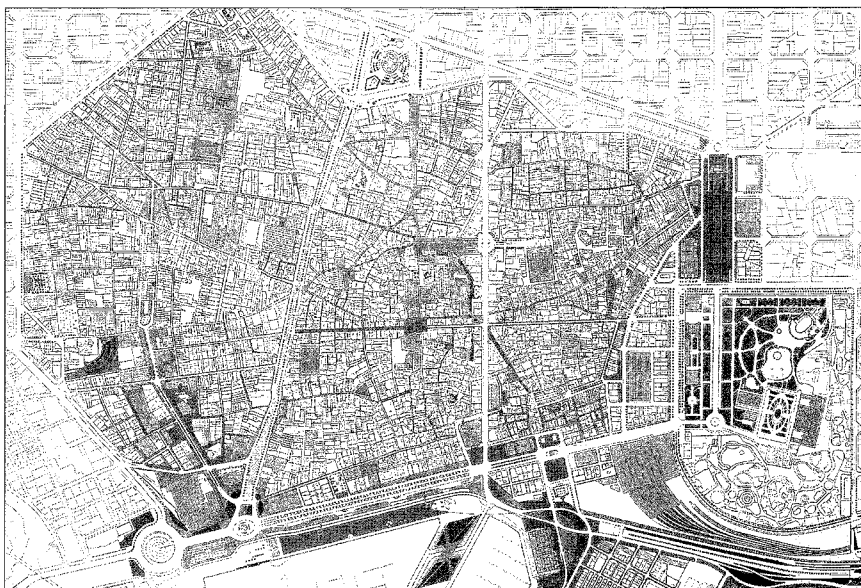
Aquests significats –força concurrents en molts casos– atorgaven als PERI un paper de defensa dels valors espacialment més immediats i dels objectius més pròxims en el temps, enfront de l'amplitud i de la intemporalitat del PGM.

Per aquesta raó els PERI es van desenvolupar en molts llocs on el PGM no els preveia; això es va fer a vegades a partir de la demanda de les associacions de veïns, que percebien que un barri sense PERI seria un barri oblidat o desvalgut enfront d'un pla general massa general.

Segons aquesta lògica, el PERI era també un instrument de l'urbanisme real enfront de l'urbanisme burocràtic de xifres, estàndards i també afectacions. S'esperava, per tant, que havia de produir efectes força immediats. Aquesta confiança en el PERI com a solució ràpida de tots els problemes urbans de l'entorn va ser, sens dubte, origen de decepcions, que de fet eren les decepcions de la pèrdua de la innocència. Els ciutadans s'adonaren finalment que no hi ha habitualment solucions fàcils i ràpides en la reforma de les àrees urbanes, que aquestes tenen gairebé sempre un cost elevat i que els recursos són sempre escassos. D'aquí que, amb el temps, els PERI que es continuen redactant o reajustant hagin recuperat força la seva imatge instrumental més asèptica.

No és aliè al fenomen dels significats atribuïts en el seu moment als PERI el fet que aquests es redactessin sovint en la línia expressiva pròpia del plane-

Ciutat Vella: actuacions dels PERI, 1980-1998.

jament dels vuitanta, que es recreà especialment en l'elaboració gràfica de les propostes. En els PERI, aquestes prefiguraven intencionadament la situació urbana desitjada, amb la qual cosa es donava forma a uns objectius ciutadans sovint només intuïts. Segurament això els feia sentir més propers i abastables.

En qualsevol cas, però, cal assenyalar com un fet positiu aquesta provisió d'imatges, sovint aspiracions llunyanes, altres vegades recordatoris d'actuacions pendents, però que sempre han estat mitjans d'exposició dels objectius específics del planejament en aquell lloc, sigui per valorar-los i perseguir-los o per canviar-los.

La materialització de les propostes projectuals dels PERI ha estat diversa. Les condicions del lloc, la viabilitat del projecte i els recursos esmerçats en cada cas han tingut a veure amb les proporcions d'execució que es poden percebre actualment.

En qualsevol cas, les ordenacions proposades pels PERI constitueixen un desenvolupament projectual de l'ordenació urbanística del PGM. És fàcil comprovar la diferència entre la planimetria projectual del PGM i la que resulta d'incorporar-hi els PERI. L'enriquiment de l'ordenació i la millora de la viabilitat de les propostes representen un avanç innegable en el projecte urbanístic de la ciutat. Hi ha propostes realitzades, d'altres que es realitzaran i també d'altres que serà necessari replantejar. No hem d'oblidar que el projecte urbanístic de la ciutat és un projecte viu en tant que aquesta ho

sigui, i que la materialització de les propostes, en especial aquelles que afecten teixits urbans, requereixen sovint temps i successives temptatives projectuals.

Com es desprèn del que diem, en aquest capítol ens referim a un determinat tipus de PERI: els que anaven dirigits a sectors o barris significatius de la ciutat, la iniciativa dels quals correspon en la seva majoria a la primera meitat de la dècada de 1980. No es consideren aquells –en general d'àmbit reduït– que tenen un abast purament instrumental, ni aquells –més abundants en el darrer període– que tenen l'objectiu de remodelar grans àrees en un constatable estat d'obsolescència, i que tractarem més endavant.

Principals PERI redactats

P E R I	DOCUMENTACIÓ		
	(1) Plans i projectes	(2) Plans cap al 92	(3) La segona renovació
<i>Ciutat Vella</i>			
• Raval*	•	•	
• Sector Oriental	•	•	
• Barceloneta	•	•	
Plans del passeig de la Zona Franca	•	•	
<i>Barris tradicionals</i>			
• Gràcia			
1 ^a versió més ambiciosa	•		
2 ^a versió d'unitats d'actuació		•	
• Sants-Hostafrancs	•	•	
• El Vapor Vell		•	
• Poble Sec		•	
• Sant Andreu (estudis no aprovats)		•	
• Horta		•	
• Prosperitat		•	
Plans del Carmel	•	•	
<i>Barris d'autoconstrucció</i>			
• Torre Baró	•		
• Vallbona		•	
• Roquetes		•	
• Can Caralleu		•	
• San Genís		•	
<i>Darrers plans de barri</i>			
• Porta			•
• La Clota			•
• Trinitat Vella			•

*Amb l'antecedent del Projecte Del Liceu al Seminari, que expressà la forma d'intervenció arquitectònica en el teixits de la ciutat.

Font: (1) ÀREA D'URBANISME (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Plans i projectes per a Barcelona: 1981-1982*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1983, 297 pàg., (2) SERVEIS DE PLANEJAMENT URBANÍSTIC (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Urbanisme a Barcelona. Plans cap al 92*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, 194 pàg., (3) AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Barcelona. La segona renovació*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1996, 222 pàg.

Els projectes urbanístics de ciutat: la recerca de referents globals

Els projectes urbanístics de sector van protagonitzar la primera etapa del planejament urbanístic democràtic, en tant que van constituir instruments de digestió i assumpció per parts de les propostes del PGM. Així mateix, els projectes i les actuacions a l'espai públic –places, parcs, reurbanització d'alguns carrers, etc.– havien constituït en el període 80-82 els senyals més evidents de la voluntat d'actuació tangible que el nou Ajuntament tenia.

A partir de 1982, amb la formalització de les primeres idees del projecte olímpic, es planteja un nou ordre d'actuacions. Reapareix l'escala de la ciutat com a context global on concebre les noves actuacions de transformació. Sense renunciar a l'efecte de 'metàstasi'² positiva de regeneració dels teixits que es confiava a les petites operacions de millora urbana repartides per la ciutat, ni als objectius d'ordenació expressats a l'«escala intermèdia»³ dels PERI, apareixen a partir de 1982 diversos projectes que podríem denominar estratègics perquè hi rau una certa estratègia de transformació global de la ciutat.

Són els 'grans projectes per a la ciutat' que complementen l'acció fraccionària dels 'plans per a la gran ciutat'⁴. Assenyalen especialment el projecte olímpic, la proposta d'àrees de nova centralitat i el pla de vies.

El projecte urbanístic dels jocs olímpics⁵ és el primer que pren forma a partir d'unes idees que en síntesi eren aprofitar la capacitat de transformació i millora urbana que implica un esdeveniment d'aquest tipus per:

- obrir la ciutat al mar,
- distribuir espacialment la millora i el reequipament que havien de comportar les instal·lacions esportives, i
- donar un fort impuls a les infraestructures de comunicació en especial les viàries.

És clar que en aquests objectius s'expressava la voluntat que la ciutat en el seu conjunt fes un gran salt endavant.

L'obertura de la ciutat al mar, que tenia com a operació emblemàtica el nou moll de la Fusta que estava en projecte en aquells moments, requeria una operació contundent a la banda de llevant, on la ciutat conservava un innegable potencial de renovació urbana.

2. En expressió d'Oriol Bohigas a ÀREA D'URBANISME (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Plans i projectes per a Barcelona, 1981-1982*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1983, 297 pàg., [sota la direcció d'Oriol Bohigas].

3. En expressió de Joan Busquets a SERVEIS DE PLANEJAMENT URBANÍSTIC (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Urbanisme a Barcelona. Plans cap al 92*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, 194 pàg., [sota la direcció de Joan Busquets].

4. En expressió de Busquets a SERVEIS DE PLANEJAMENT URBANÍSTIC, *Urbanisme a Barcelona...*

5. SERVEIS DE PLANEJAMENT URBANÍSTIC, *Urbanisme a Barcelona...*

En aquest sentit la decidida localització de la futura Vila Olímpica en el front costaner, sobre l'eix del carrer Marina, tenia una clara intenció estratègica de ciutat, perquè obria un potent eix de comunicació de la ciutat amb un espai costaner renovat. Només un objectiu d'aquest abast justificava el risc d'aquesta decisió en una operació de transformació que havia de tenir un termini temporal inexorable. Cal recordar que, si bé al terme municipal de Barcelona no abundaven els terrenys disponibles amb capacitat suficient per situar 3.500 habitatges, la vocació metropolitana dels Jocs, que es manifestava en la distribució de les instal·lacions esportives en diversos municipis, facilitava trobar una localització per a la Vila no compromesa per les preexistències ni per les implicacions amb la infraestructura general –ferrocarril, rondes i col·lectors–. Tanmateix, és clar que en aquest cas el seu valor estratègic com a factor de transformació general hauria quedat seriosament afectat.

A més de la Vila, l'espai dels Jocs es distribuï dins el municipi de Barcelona en tres àrees olímpiques més. En els tres casos, si bé de manera desigual i sense l'abast de la Vila Olímpica, la localització va ser proposada tenint en compte els efectes regeneradors que cada àrea podia produir en un àmbit significatiu de la ciutat.

A Montjuïc l'objectiu era completar la urbanització de la muntanya que constituïa el parc urbà equipat més important de la ciutat. Les noves instal·lacions havien de reforçar el seu paper funcional a la ciutat, i la celebració dels Jocs havia de reforçar la seva significació a l'imaginari col·lectiu dels ciutadans. En aquest cas era força clar que qualsevol plantejament espacial dels Jocs havia de comptar amb Montjuïc.

Si a Montjuïc la proposta culminava la seqüència de formació de l'espai ciutadà de la muntanya, a la Vall d'Hebron es tractava de donar un tomb al procés de formació de teixit més o menys perifèric que anava ocupant el lloc. D'una banda, l'actuació reequiparia l'entorn, però la situació estratègica en relació amb les previsions viàries de la ronda de Dalt i també del túnel d'Horta permetien preveure un abast més general al servei que havien de prestar les noves instal·lacions esportives. En l'ordenació urbanística d'aquesta àrea s'optà, en conseqüència, per un model avantguardista que proposava noves directrius i que fins i tot assajava nous materials per al tractament de l'espai públic. La inclusió de nous equipaments –com ara la reconstrucció del pavelló de la República del Grup d'Artistes i Tècnics Catalans pel Progrés de l'Arquitectura Contemporània (GATCPAC)– i la provisió de diverses escultures especialment ben situades en els nous

espais urbans, constituïen en aquesta àrea un exemple clar d'integració d'una perifèria a través d'accions que podem entendre incloses en el concepte de *monumentalització*.

Menys transcendent per raons fàcils d'entendre, el desenvolupament de l'àrea de la Diagonal –que amb bon criteri pretenia incorporar al programa dels Jocs les nombroses instal·lacions esportives existents en aquells indrets– va aportar pautes d'ordre urbanístic al confús espai que s'estenia a la confluència dels termes municipals de Barcelona, Esplugues i l'Hospitalet. Cal afegir que amb la construcció de l'hotel Joan Carles I aquesta àrea reforçava la seva presència a la porta de ponent de la ciutat.

El model de les quatre àrees olímpiques, que pretenia aprofitar els efectes benèfics de les reformes motivades pels Jocs en quatre indrets singulars de la ciutat que en diferent grau s'havien de convertir en nuclis difusors de la millora, va ser la idea generadora d'un altre projecte en la mateixa línia: el d'àrees de nova centralitat.⁶

Aquest projecte, que es preparà amb anterioritat a la nominació de Barcelona com a seu dels Jocs Olímpics el 1986, determinava deu àrees de la ciutat com a propostes de nova centralitat, en el sentit d'espais on era oportú afavorir una certa concentració d'usos terciaris i d'equipament perquè constituïssin nous referents en la geografia de les àrees centrals de la ciutat. És evident que cap d'aquestes àrees volia competir amb el centre principal i històric de Barcelona constituït per Ciutat Vella i l'Eixample, sinó que formaven un complement necessari que tindria un paper articulador i focalitzador de la trama urbana, més enllà del que els centres dels antics municipis incorporats podien fer per causa del seu teixit històric compacte. En aquest sentit, les àrees de nova centralitat no eren propostes alternatives als centres de Sant Andreu, Horta, Sarrià, etc., els quals havien vist reforçat la seva significació com a resultat de la descentralització de districtes de l'Administració municipal, sinó que les àrees de nova centralitat (ANC) aportaven unes condicions d'ubicació d'usos centrals, per als quals les úniques alternatives eren l'Eixample o les localitzacions suburbanes.

La consideració de les àrees olímpiques com a part d'aquest projecte, cosa possible atesa la naturalesa diversa d'aquestes àrees, era, a més,

6. ÀREA D'URBANISME I OBRES PÚBLIQUES I ÀREA DE RELACIONS CIUTADANES (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Àrees de nova centralitat. New downtowns in Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, 71 pàg., [sota la coordinació de Joan Busquets]; SERVEIS DE PLANEJAMENT URBANÍSTIC, *Urbanisme a Barcelona...*

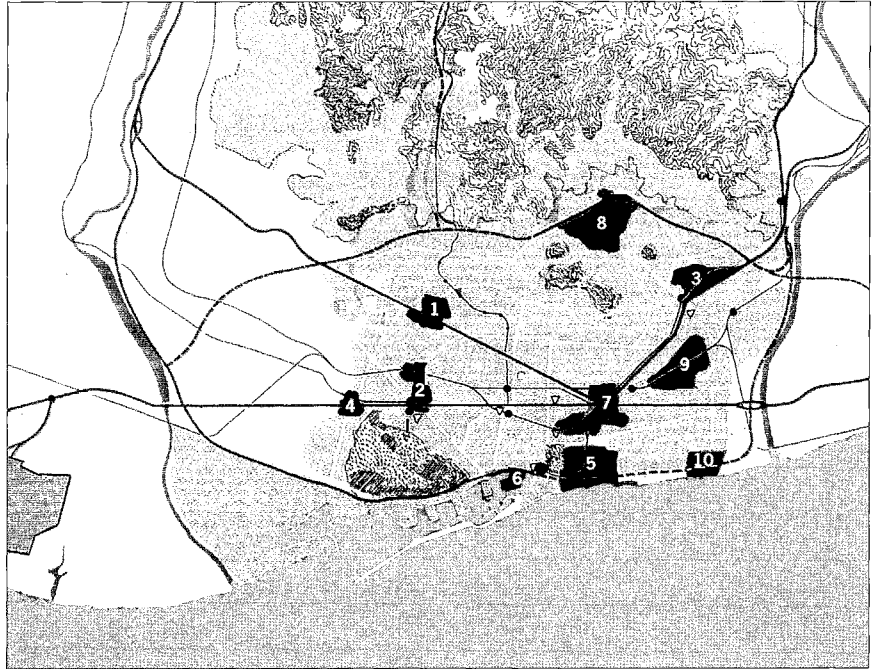
una manera de mantenir el sentit del projecte olímpic, que per raons de calendari s'havia d'haver iniciat abans de 1986, si es donava el cas que Barcelona no hagués estat nominada per a l'organització dels Jocs.

D'altra banda, cal assenyalar que el concepte d'àrees de nova centralitat es pot considerar com una evolució de la idea de centres direccionals que, segons el model italià del 70, el PGM proposava i que, amb una major pretensió quant a la importància de la implantació i a l'impacte en l'estructura de centralitat, pretenien igualment redistribuir els usos centrals a l'àrea metropolitana. A Barcelona en concret, el PGM preveia un centre direccional al sector Renfe-Meridiana, aprofitant la desafectació de terrenys ferroviaris, i un altre, que denominava de Provençana-Litoral i que després s'ha dit sector Diagonal Mar, que incloïa el trasllat de la gran indústria MACOSA. Aquestes dues àrees van ser també incorporades a la proposta d'ANC.

El nombre d'àrees proposat en el projecte era de deu. Dues eren àrees olímpiques: Vall d'Hebron i Vila Olímpica (les altres dues àrees olímpiques, Montjuïc i Diagonal, pel seu contingut exclusiu d'equipaments, només s'afegien com a números onze i dotze). Dues més eren els centres direccionals del PGM, comentats. Dues més eren espais d'especial connectivitat viària de l'eix de la Gran Via: entorn de la plaça de les Glòries i de la plaça Cerdà. Dues més se situaven vora les dues estacions bàsiques –una d'existent i una de prevista– de l'esquema ferroviari bàsic de la ciutat: carrer Tarragona i Sagrera. Una altra aprofitava la remodelació d'espais situats a l'eix natural d'extensió del sector terciari –la Diagonal– i finalment el Port Vell constituïa també una àrea de nova centralitat que expressava ja una clara vocació d'integrar-se a l'activitat urbana del lleure i del sector terciari en general.

Una constant d'aquestes àrees era que totes tenien condicions espacials per acollir nous tipus d'edificis del sector terciari i equipaments, ja fos perquè disposaven de suficients espais buits o perquè estaven ocupades per usos obsolets que en propiciaven la remodelació urbana. En la majoria dels casos també la infraestructura viària i de transport públic –realitzada o prevista– donava a aquestes àrees una expectativa clara de tenir un paper més rellevant en el conjunt de la ciutat. Cal dir també, però, que es tractava d'àrees de contingut i propietat del sòl diversos i que, per tant, els operadors i els calendaris de desenvolupament podien ser força variables.

Un altre aspecte a subratllar és que el destí proposat per a aquestes àrees en el projecte d'ANC no era en cap cas discordant amb els usos i edificabilitats que autoritzava el PGM. Es podria dir, doncs, que aquest projecte esta-

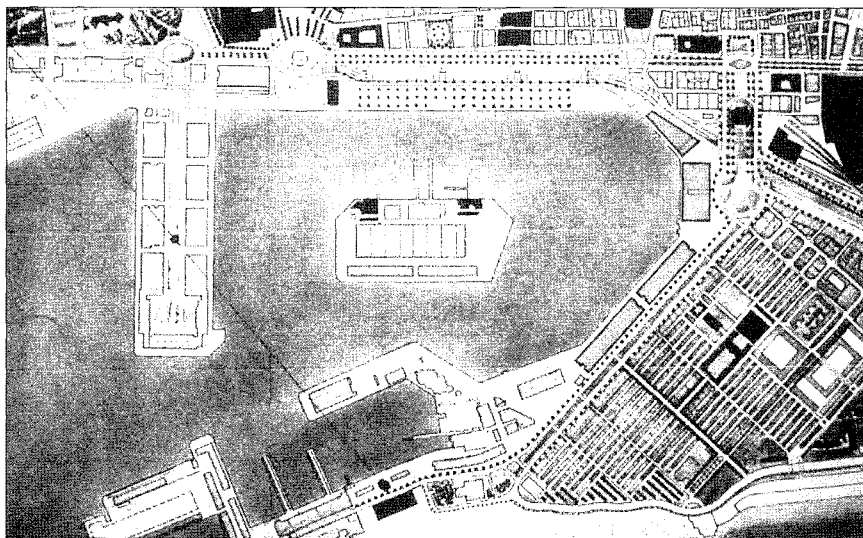
Les àrees de nova centralitat, 1986.

va implícit en el PGM, ja que es podia haver desenvolupat a partir d'aquest mitjançant actuacions àrea a àrea. Això és cert però no treu valor al projecte d'àrees de nova centralitat. L'aportació d'aquest projecte ha estat la de construir un discurs de distribució de nous centres en l'àmbit de tota la ciutat que augmentava, sens dubte, el sentit de cada una de les actuacions. Però no solament això, sinó que cal reconèixer al projecte d'ANC un notable valor pedagògic del que és l'espai de la ciutat com a opció d'implantació d'activitats. És evident que el concepte d'ANC i el mateix projecte han calat en el coneixement dels operadors i dels ciutadans, i han resultat una eina molt útil per a la comprensió de l'estructura urbana de Barcelona.

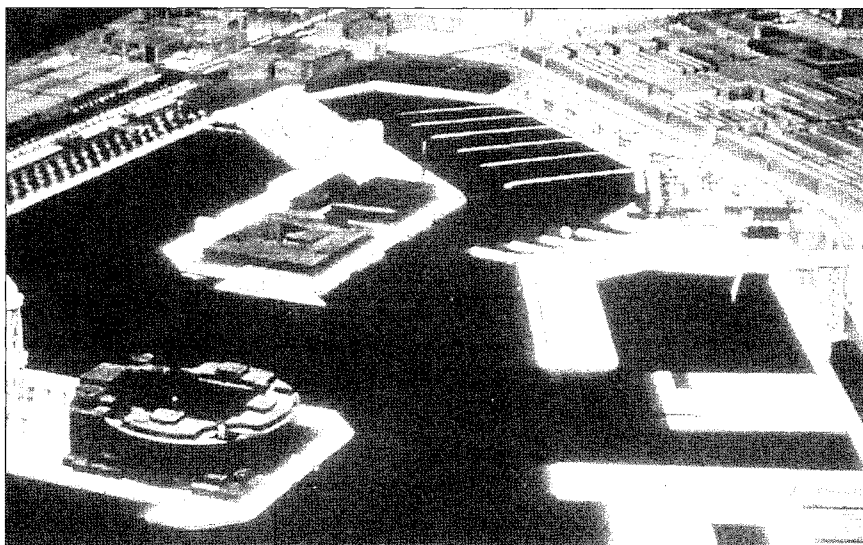
Una àrea de nova centralitat que mereix un comentari específic per la seva peculiar naturalesa és la del Port Vell. Es tracta d'una àrea on han confluït un espectacular èxit ciutadà amb una actitud crítica de sectors i professionals qualificats de l'urbanisme i també de diverses persones socialment rellevants.

Aquesta crítica ha estat de vegades demagògica i poc real –“els edificis no ens deixen veure el mar”–, però en altres casos la crítica és més conceptual i més seriosa –“un port és per essència un espai buit; els plens són

El Port Vell. Estudi d'ordenació amb reforçament del buit de la làmina d'aigua i amb el front de la Barceloneta com a suport dels nous edificis i serveis.

El Port Vell. Maqueta del projecte finalment realitzat. Edificis en els molls i creació del passeig Joan de Borbó.

la ciutat i han d'estar entorn del buit, que és el protagonista; la implantació de determinats usos banalitza un espai tan singular; els edificis als molls afecten la imatge de la façana de Barcelona". En certa manera és difícil no estar d'acord amb aquestes crítiques i per tant s'han d'acceptar com a correctes. Tanmateix, a l'avaluació global de l'actuació cal no oblidar tot el que l'operació Port Vell —executada per un agent que no era l'Ajuntament—

ha representat com a factor de millora i revitalització de tot el seu entorn on, a més, han pres forma espais urbans d'un extraordinari interès.

Un altre terreny en què Barcelona s'esforçà per dotar-se d'un referent projectual que anés més enllà de l'establert pel PGM fou el de la xarxa viària. Cal afegir que, en aquest cas, es tractava d'un exercici obligat des que, entre les decisions que l'Ajuntament va prendre en els primers anys del seu exercici democràtic, va haver-hi la de suprimir unes quantes afectacions motivades per reserves de sòl per a vials de primer ordre. Assenyalem la via de les Drassanes al Raval, l'avinguda Cambó al sector oriental de Ciutat Vella, la via O a Gràcia i la continuació del primer cinturó a Horta, Sant Andreu i Sant Martí, que quedava implícitament negada per l'enderroc de mig viaducte del tram final construït fins llavors i per la connexió de la resta amb el túnel de la Rovira.

Amb la finalitat de debatre els criteris d'una nova proposta viària, l'Ajuntament de Barcelona i la Corporació Metropolitana organitzaren l'any 1984 un seminari de debat,⁷ amb una notable participació d'experts, tècnics i polítics implicats. Les seves conclusions van reforçar les tesis de la interdependència entre xarxa viària i teixit construït, del paper de la xarxa viària com a integrant de l'espai urbà i del valor dels elements arterials com a distribuïdors que potenciïn la xarxa secundària i no tant com a vies de pas.

En aquest seminari es presentaren els treballs de *Pla de vies de Barcelona*,⁸ que es convertí en un referent global de les actuacions viàries i urbanístiques de la ciutat. Aquest pla tingué el paper de referent intern ja que, malgrat que temperava i dotava de major urbanitat la proposta viària del PGM introduint-hi diverses variacions, no es va tramitar cap modificació del PGM per elevar el seu rang a proposta oficial. Cal entendre que el marc del PGM, amb superiors reserves de sòl, donava cabuda a les propostes viàries del Pla. L'adequació de les vies als teixits urbans, que era un dels seus principis, s'aniria fent a mesura que s'actués urbanísticament en els sectors corresponents, moment en què es procediria a adequar el planejament general. Aquesta tècnica, que després s'aplicà en altres casos –Pla de costes, Collserola, etc.–, permet compaginar la necessària estabilitat del marc del planejament general amb el fructífer procés d'aproximacions successives que són en substància els projectes urbanístics.

7. *Les vies de Barcelona. Materials del seminari de maig de 1984*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Corporació Metropolitana de Barcelona, 1984, 57 pàg., [sota la direcció de Joan Busquets i José L. Gómez Ordóñez].

8. *Les vies de Barcelona...*

Els projectes urbanístics metropolitans

Com ja s'ha assenyalat, l'any 1974 es va crear la Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB), la qual estava dotada de competències per a l'actuació urbanística en l'àmbit del PGM. Aquesta institució va ser suprimida l'any 1987 pel Parlament de Catalunya, amb l'aprovació de les denominades lleis d'ordenació territorial.

En els seus anys d'existència la CMB va extrapol·lar a escala metropolitana les idees i els criteris urbanístics dels nous ajuntaments democràtics; sorgiren aportacions interessants de l'Ajuntament de Barcelona en especial, però també dels de menor grandària.

Recordem que componien els òrgans de govern de la CMB els representants dels municipis, directes en la seva major part, com a diputats provincials alguns; així mateix, cal subratllar que va ser l'alcalde de Barcelona qui va presidir aquesta institució en els seus anys de vida.

És oportú subratllar un aspecte interessant de la naturalesa i el paper d'aquest organisme. Les competències en matèria de planejament —la CMB exercia de comissió d'urbanisme pel que feia a l'aprovació de plans parcials i especials dels municipis— obligaven a exercitar una mena d'autocontrol de les propostes urbanístiques ja que de fet eren els municipis de l'àmbit metropolità en conjunt els que consideraven la pertinència o no dels plans presentats per cada un d'ells.

Indubtablement al llarg dels seus anys d'existència es crearen unes pautes de comportament en els municipis compresos a l'àrea que, més enllà del tarannà d'alguns alcaldes, consolidaren el sentiment de pertinença a una única realitat urbana que ha permès que, malgrat la dissolució de la CMB i la seva fragmentació en entitats especialitzades, s'hagi pogut mantenir un nexa metropolità mitjançant la creació d'una mancomunitat voluntària de municipis.

Cal assenyalar que la disponibilitat anual d'un fons d'inversió procedent dels pressupostos generals de l'Estat contribuï també al manteniment de fórmules de cooperació metropolitana. Aquestes quantitats s'havien anat rebent sobre la base de la consideració que el conjunt de municipis de l'àrea formaven una realitat metropolitana de població i intensitat comparable al que a Madrid era només un municipi, i calia per tant igualar d'alguna manera les aportacions de l'Estat per habitant en concepte de compensació interterritorial. Subratllem, però, que dissolta la CMB, aquests fons anaren a parar a cada municipi, i són els municipis els que els aporten voluntàriament a la Mancomunitat.

A més d'exercir el seu paper com a ens fiscalitzador del planejament urbanístic municipal, la CMB va portar a terme una actuació urbanística pròpia sobre el territori. El referent principal de l'actuació va ser naturalment el PGM, que comprenia exactament el seu àmbit d'acció.

La posició projectual de la CMB en el territori era la de considerar-lo l'àmbit de la ciutat real. Sense perjudici de la veritable extensió d'aquesta, que probablement convindriem en estimar superior, es tractava d'un àmbit urbanísticament més consistent que el de cada municipi. Era un àmbit que requeria i permetia altres enfocaments. Tanmateix, calia no perdre de vista la consistència de les realitats municipals, que havien resultat lògicament reforçades per la representativitat democràtica dels ajuntaments.

Les dues línies dels projectes urbanístics de desenvolupament del PGM –els projectes de sector i els de ciutat, o de terme municipal– que hem comentat per a Barcelona s'han donat també en grau diferent als municipis de l'àrea metropolitana. Els PERI amb significats similars als apuntats per Barcelona han estat presents en tots els municipis; els projectes de ciutat han estat presents també, en diverses modalitats, en els municipis més importants.

La CMB havia de desenvolupar la seva actuació urbanística amb especial consideració de les iniciatives municipals, sense perjudici de la cooperació específica en algunes d'aquestes iniciatives a petició dels municipis, cosa que també es donà, en especial en els municipis de menys capacitat tècnica.

En aquest context, la CMB va enfocar l'aportació projectual pròpia en tres línies principals:

- la creació de parcs metropolitans,⁹
- la construcció de nexes viaris,¹⁰
- els projectes territorials,¹¹

9. DIRECCIÓ DE SERVEIS D'URBANISME (CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA), *Projectar la ciutat metropolitana: obres, plans i projectes 1981-1986*, Barcelona, Corporació Metropolitana de Barcelona, 1987, 255 pàg., [sota la coordinació de Juli Esteban].

10. DIRECCIÓ DE SERVEIS D'URBANISME (CMB), *Projectar la ciutat...*

11. DIRECCIÓ DE SERVEIS D'URBANISME (CMB), *Projectar la ciutat...*; CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA, *Pla de costes. Proposta d'ordenació de la zona costanera metropolitana de Barcelona*, Barcelona, Corporació Metropolitana de Barcelona, 1987, 227 pàg., [sota la coordinació de Lluís Cantallops]; PATRONAT METROPOLITÀ DEL PARC DE COLLSEROLA, *Parc de Collserola. Pla especial d'ordenació i protecció del medi natural: realitzacions 1983-1989*, Barcelona, Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, 1990, 163 pàg., [sota la direcció de Miquel Sodupe].

La creació de parcs metropolitans correspon força exactament a una extensió a l'àmbit metropolità de la política de creació de nous parcs –Escorxador, Espanya Industrial, la Creueta del Coll, etc.– que l'Ajuntament de Barcelona posà en marxa ja en els primers anys. Es pot afirmar que en el primer programa de parcs que engegà la CMB l'any 1982 –Torreblanca, Besòs, Can Solei, Torrerroja, etc.– el referent de les actuacions –encara no acabades– de l'Ajuntament de Barcelona estava molt present. El programa de parcs metropolitans es perllongà al llarg de tot el període de vida de la CMB amb els de les Planes, Can Mercader, Central de Sant Vicens, del Molinet, litoral del Besòs, etc. i s'ha perllongat fins avui mitjançant les actuacions de la Mancomunitat de municipis de l'AMB amb els de les Aigües, Can Massot, el Turonet, la Muntanyeta, Parc Nou, etc.

El programa de les institucions metropolitanes de parcs urbans, que inicialment es denominaren *parcs metropolitans* per motiu de quin era l'òrgan actuant, s'inscriu literalment en l'objectiu de monumentalitzar la perifèria. És clar que a l'àrea metropolitana la *perifèria* –en el sentit d'aquelles àrees urbanes que mai no han assolit plenament la qualitat que correspon a aquest qualificatiu– era especialment extensa. En aquest sentit, l'actuació de la CMB en matèria de parcs no se centrà tant a ocupar-se dels parcs d'una determinada grandària, sinó que s'ocupà principalment de la distribució dels parcs d'escala urbana a l'espai no barceloní de l'àrea metropolitana, amb una clara intenció d'estendre l'objectiu 'monumentalitzador' a tota la perifèria del territori metropolità.

La creació de nexes viaris es dirigia a construir dispositius viaris intermunicipals, fonamentals per millorar el funcionament d'una xarxa viària metropolitana que s'havia anat configurant fins a l'any 1976 amb òptiques molt fragmentàries. Cal subratllar que es tracta d'una comesa especialment pròpia d'una administració metropolitana, ja que eren dispositius que sobrepassaven clarament l'abast de les actuacions municipals, però que no formaven part dels itineraris viaris que són competència d'administracions superiors. La construcció d'alguns ponts, com el del riu Besòs entre Sant Adrià i Badalona, el del riu Ripoll entre Ripoll i Cerdanyola o el del torrent dels Gorgs en el Parc Tecnològic del Vallès, respon òbviament a objectius de connexió de xarxes, però no descuida la potencialitat dels ponts per esdevenir monuments, com a referents formals potents i singulars.

En el terreny més específicament projectual a què es refereix bàsicament aquest quadern cal fer esment de dues propostes especialment significatives: el Pla de costes i el Pla especial de Collserola.

Es tractava de reprojectar en el marc del Pla general –llegit amb la flexibilitat que permet treballar en un àmbit ampli– aquells components del territori metropolità amb una entitat geogràfica més clara: els 40 km de front costaner i les 6.500 ha del massís de Collserola, destinades a parc forestal pel PGM.

A aquests projectes en succeïren d'altres com ara els d'ordenació de l'espai rural, o els d'ordenació integrada espai / infraestructures que s'assajaren per a la vall baixa i el delta del Llobregat. La desaparició de la CMB va motivar que aquests darrers estudis projectuals tinguessin una formalització i una influència més febles. Cal assenyalar tanmateix que encara avui ens demostren una notable lucidesa sobre alguns assumptes que, després de deu anys, continuen sense estar plenament resolts.

El Pla de costes

Com ja s'ha dit, la costa de l'àmbit del PGM té uns 40 km de longitud. És força evident que més enllà de les diverses destinacions i situacions del sòl, la proximitat del mar donava a aquesta franja una singularitat innegable i una potencialitat de millora perceptible.

La redacció del denominat Pla de costes¹² es posà en marxa l'any 1983 en un moment en què:

- S'havia redescobert la ciutat com a espai lúdic i hi havia una demanda creixent de possibilitats de lleure urbà o metropolità.
- El col·lector de Llevant mostrava la realitat d'unes aigües netes en el tram nord de la costa.
- Començaven a ser conegudes les possibilitats de regeneració periòdica de platges per aportació de sorres marines i no se'n sospitava la probable insostenibilitat.
- En el projecte inicial del Jocs Olímpics (Informe Cuyàs, 1982) es proposaven ja intervencions importants a la franja costanera, especialment la Vila Olímpica, com a operació de recuperació ciutadana de l'espai litoral ocupat mitjançant una important operació de remodelació residencial.

12. CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA, *Pla de costes. Proposta...*

[illegible][illegible][illegible]

En primer lloc, cal subratllar el que podríem definir com el seu paper epistemològic, ja que facilità el descobriment del territori costaner metropolità i expressà en imatges valorades les seves possibilitats de canvi.

En relació amb l'operativitat urbanística més immediata, cal assenyalar que el Pla de costes:

- Construï el discurs de conjunt sobre el qual recolzarien les propostes concretes de transformació de diversos punts clau del front marítim com eren Barrau a Montgat i Unió Vidriera, Campsa i Cros a Badalona.

- Explicà els àmbits i els continguts de les diverses operacions possibles, en un procés de recuperació urbanística de la costa.

En definitiva, crec que es pot defensar que després del Pla de costes es va tenir un concepte diferent de la realitat i de les potencialitats de la franja costanera metropolitana, que sens dubte influí positivament en el procés de transformació, encara en curs, d'aquest espai.

El Projecte de Collserola

Les zones qualificades de parc forestal pel planejament general pertanyents a la serra de Collserola abasten una superfície aproximada de 6.500 ha. Es pot dir que el conjunt de zones implicades en el fet geogràfic de Collserola té una superfície pròxima al 20% de l'àmbit del PGM.

És clar que el binomi extensió / morfologia auspiciava un tractament específic d'aquesta peça, d'altra banda enormement implicada en les tradicionals activitats de lleure dels municipis del seu entorn.

Un procés de reforçament de la identitat d'aquesta àrea, que va culminar amb la celebració d'unes jornades sobre Collserola (1982), va ser una fase prèvia d'aquest projecte, fase especialment necessària per copsar la peculiar escala de la serra, que no és ni la del Montseny –que és també un parc forestal metropolità i que ja va tenir un pla especial l'any 1976–, ni la de Montjuïc, que és el gran parc urbà de Barcelona.

Orientar el tractament a escala de Collserola no va ser una cosa immediata. A les instàncies de govern metropolità pesava molt la imatge de la intensitat i envergadura de la transformació urbanística que s'havia d'escotmetre amb motiu dels Jocs Olímpics –encara només sol·licitats– i s'entenia que Collserola havia de sofrir una adequació com a parc amb mètodes comparables. D'aquí el suggeriment, que en un moment donat es va fer, d'encomanar a l'equip de Ricardo Bofill l'elaboració del projecte de Collserola.

Entesa la naturalesa del problema, l'ordenació de Collserola s'abordà progressivament, buscant el compromís entre els diversos graus d'interès naturalista que hi rauen, la conservació i millora del paisatge tradicional i l'habilitació d'una xarxa d'itineraris i indrets d'un ús ciutadà més intensiu.

Penso que l'exercici del Pla de Collserola¹³ va donar una visió complementària a la del PGM. Si en aquest Collserola era el buit central que es respectava des de l'entorn urbanitzat, en el pla especial Collserola era el nou observatori des d'on es valoraven els teixits i les estructures d'implantació urbana que la circumdaven. Així es produeix un document que aporta visions diferents pel que fa a les categories de sòl forestal, la corona urbana i els elements viaris generals (via de cornisa, túnel d'Horta, etc.), les quals motivaren algunes alternatives a les determinacions del PGM.

En el cas del Pla especial de Collserola (PEC) s'assajà una fórmula de coexistència entre determinacions no coincidents. Algunes propostes del PEC –com ara la unificació de qualificacions forestals generals– motivaren la tramitació de modificacions del PGM. Altres, com per exemple els esmentats aspectes viaris, coexistiren: els del PGM vigents i els del PEC com a simples suggeriments de futur, si bé amb el suport del discurs del pla especial.

Penso que fou un bon criteri, defensat des de la Direcció General d'Urbanisme, no portar a terme modificacions del PGM que no es requerissin per a actuacions immediates i admetre les diverses propostes formant part del que podria ser la Carta del Parc, expressiva de la seva voluntat de ser però sense crear distintes vinculacions urbanístiques generals a llarg termini.

En relació amb el Pla de costes, subratllem que a Collserola sí que va ser possible la delimitació d'un àmbit de gestió unitària i la constitució d'un ens metropolità específic per portar-la a terme: el Patronat Metropolità de Collserola. Segurament cal atribuir al seu caràcter extensiu, a la seva posició perifèrica en relació amb les àrees centrals dels municipis que l'integren i també a la seva diferenciació morfològica, les causes que això es pogués portar a terme. Aquesta diferent manera d'actuar en dos projectes territorials d'envergadura similar mostren l'exigència d'enteniment del context de cada projecte i del seu significat per als municipis que l'actuació urbanística de la CMB requeria.

13. PATRONAT METROPOLITÀ DEL PARC DE COLLSEROLA, *Parc de Collserola. Pla Especial...*

Rehabilitació i millora de l'edificació urbana

És característica essencial de l'espai urbà de les nostres ciutats que el sòl s'estructuri en dues categories complementàries i excloents: la xarxa d'espais públics i els espais parcel·lats. Els primers constitueixen els buits pels quals podem circular i accedir als edificis, per on aquests reben llum i ventilació, i des d'on en podem veure les façanes i la forma, és a dir, des d'on percebem l'arquitectura de la ciutat. Els espais parcel·lats són bàsicament els solars que ocupen els edificis. A diferència de l'espai públic, l'espai parcel·lat està compartimentat, constitueix el ple de l'espai urbà i té un règim privatiu d'utilització, encara que alguns edificis siguin de titularitat pública.

El grau de consolidació de la trama urbana formada per la xarxa d'espais públics i els espais parcel·lats és variable en les diverses àrees de la ciutat. En algunes parts es pot dir que està plenament consolidada, per exemple a l'Eixample; en altres ho està quelcom menys en tant que els PERI expressen l'objectiu d'alguns canvis de configuració —com seria el cas de Ciutat Vella i, en menor grau, d'altres PERI comentats—; finalment hi ha àrees que per la previsió d'un procés de remodelació de força intensitat cal considerar no consolidades, com seria el cas de les que es tractaran a l'apartat següent.

A les àrees urbanes no consolidades en què es preveu un canvi substancial d'ordenació, nous projectes determinen les característiques d'una renovació conjunta —encara que normalment seqüencial— dels espais públics i els espais edificats.

A la resta dels teixits de la ciutat, que sens dubte són la majoria, les propostes de renovació es diferencien segons si es dirigeixen als espais públics o als espais construïts.

La reprojectació de molts dels espais públics ja existents a la ciutat, i la creació dels nous que resultaven de les previsions urbanístiques, han constituït un tema central en la transformació urbanística de Barcelona.¹⁴

Aquest capítol se centra en aquelles accions encaminades a la rehabilitació i millora de la major part del cos edificat de la ciutat, accions que

14. ÀREA D'URBANISME (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Plans i projectes...*; ÀREA D'URBANISME I OBRES PÚBLIQUES (AJUNTAMENT DE BARCELONA) i FUNDACIÓ JOAN MIRÓ, *Barcelona, espais i escultures 1982-1986*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (Materials de disseny urbà, 11), 1987, 167 pàg., [coordinació de Lluís Hortet i Miquel Adrià, essent Josep A. Acebillo director de Projectes Urbans]; REGIDORIA DE PROGRAMACIÓ I PRESSUPOSTOS (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Imatges del procés de transformació urbana. Barcelona 1987-1992*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1992, 35 pàg., [coordinació d'Artur Ferrer i Escriche]; AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Barcelona, espai públic. Homenatge a Josep Maria Serra Martí*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, 207 pàg., [coordinació de Rafael de Cáceres i Montserrat Ferrer].

cal entendre que formen part del projecte urbanístic de Barcelona –en tant que aquest aposta pel manteniment dels trets característics de la seva edificació i de la seva imatge–, però que tanmateix no es corresponen amb les que més habitualment entenem com a pròpies d'un projecte urbanístic convencional –per exemple, el dels PERI– que conclou normalment amb la representació gràfica de l'ordenació urbana perseguida.

Cal afegir que, malgrat l'atenció que s'hagi pogut prestar al cos edificat de la ciutat en aquests anys de notable transformació urbanística, la seva situació actual no és la que correspondria a la qualitat assolida en els espais públics. La legislació d'arrendaments urbans vigent fins a l'any 1995 hi té bona part de responsabilitat, especialment en una ciutat on el percentatge d'habitatges de lloguer, per damunt del 30%, és molt superior a les mitjanes d'altres ciutats espanyoles.

La definició projectual de processos de rehabilitació i millora de l'edificació urbana incideix directament sobre espais majoritàriament de titularitat privada, en què les accions s'hauran de desenvolupar en principi amb la col·laboració dels seus propietaris.

En general podem distingir tres tipus d'accions que representen diferents graus i maneres d'implicació dels propietaris:

- Campanyes i programes d'incentivació on les tècniques es basen en la persuasió del particular.
- Normes i ordenances de compliment obligat per als particulars.
- Actuacions directes de l'Administració, en substitució de l'acció dels particulars.

Les campanyes han procurat associar la creació d'un clima participatiu amb la provisió d'incentius econòmics a les actuacions. La campanya per excel·lència ha estat la de “Barcelona posa't guapa”, que s'ha anat desenvolupant des de 1986 i que ha donat lloc a la creació de l'Agència del Paisatge Urbà.

Com queda força clar per la seva denominació, la campanya es dirigeix específicament a millorar la imatge existent de la ciutat. L'argument es fonamentava en el concepte de paisatge urbà, és a dir, centrava la seva atenció en el valor qualitatiu de les imatges que ens proporciona la ciutat.

La major part de la capacitat iconogràfica de la ciutat rau en els seus edificis, o més concretament en el seu aspecte exterior. D'aquí que amb l'incentiu d'estalvis en la quota d'un any de l'impost de béns immobles de l'edifici, es promovia principalment la restauració de façanes i el tracta-

ment de mitgeres, a més d'altres millores en diversos components del paisatge urbà: jardins, tanques, rètols, etc.

La resposta a aquesta campanya ha estat notable, fins al punt de convertir-se en un exemple indefugible quan es parla de complicitat ciutadana o de col·laboració entre el sector públic i el privat. La restauració integral de més de 3.700 façanes d'edificis és clarament perceptible a la ciutat.

Certament es pot dir que aquesta campanya anava dirigida als aspectes més 'superficials' del cos edificat; tanmateix, cal tenir present que l'aspecte exterior de l'edificació no és altra cosa que la manifestació pública del domini privat de la ciutat i que no és un assumpte de menor importància. Cal afegir també que el més important és en aquests casos establir una dinàmica de millora. Quan els propietaris d'un edifici en renoven l'exterior, és probable que augmenti la seva atenció al manteniment i millora d'altres aspectes, per haver-se produït un augment evident de l'estimació del propietari i usuaris envers l'edifici. D'altra banda, l'expressió pública de cada millora ha estat segurament un factor desencadenant de la millora dels edificis pròxims, de manera que es produeix un cert efecte multiplicador de la campanya.

El desenvolupament de la campanya "Barcelona posa't guapa" ha creat, sens dubte, un model d'actuació molt interessant que l'Agència del Paisatge Urbà ha anat estenent a altres components dels edificis en posteriors programes: antenes, captadors d'energia solar, aspectes constructius, etc.

Altres campanyes s'han dirigit específicament a recuperar les condicions d'ús dels edificis, mitjançant ajudes als particulars per a la rehabilitació.

La rehabilitació dels edificis existents és una idea que prengué una força progressiva a partir dels primers anys de la dècada dels vuitanta. El malbaratament que representava l'enderroc prematur d'edificis, els efectes de la llarga crisi econòmica i la revaloració de la memòria col·lectiva de la ciutat abonaven la ideologia de la conservació en bon ús del parc edificat.

Recordem que la primera mesura legislativa de l'Estat encaminada a fomentar la rehabilitació del parc edificat és de l'any 1983, i que des de llavors aquesta activitat ha estat objecte de successives regulacions els anys 1987, 1991 i 1993. Així mateix, cal recordar que la Corporació Metropolitana va aprovar, l'any 1985, l'Ordenança metropolitana de rehabilitació, que adaptava la normativa urbanística del PGM a les especificitats pròpies de la rehabilitació.

En el marc de les ajudes previstes en els successius decrets, s'han donat processos de rehabilitació d'edificis per tota la ciutat, si bé encara en

una proporció insuficient per a una posada al dia satisfactòria del parc edificat. D'altra banda, en alguns casos de rehabilitacions privades integrals es planteja la discussió de si les ajudes públiques no haurien de condicionar el segment d'oferta en què se situarà l'edifici rehabilitat. En qualsevol cas, cal no perdre de vista que la rehabilitació d'edificis en els teixits consolidats és una aposta per la pervivència dels barris de la ciutat i que això sempre té un interès general.

A Ciutat Vella la rehabilitació promoguda per particulars ha assolit una proporció substancial. L'any 1986 es va aprovar l'Àrea de Rehabilitació Integrada (ARI) de Ciutat Vella, que possibilitava crèdits amb interessos força inferiors als del mercat bancari per a les actuacions de rehabilitació realitzades dins del seu àmbit.

Des de 1988 s'han anat produint actuacions privades de rehabilitació, que a partir de 1990 han estat facilitades per la creació de l'Oficina de Rehabilitació de Ciutat Vella. Cal assenyalar, però, que el 80% de la inversió en rehabilitació privada s'ha fet a partir dels convenis entre l'Estat, la Generalitat i l'Ajuntament, que se signaren el 1994, sobre la base de les condicions jurídiques del decret de 1993. En aquests convenis es preveia l'establiment de sectors de rehabilitació preferent on es concentraven les ajudes a la rehabilitació. Aquests sectors han variat cada dos anys, de manera que en sis anys s'hauria de cobrir tot l'àmbit de Ciutat Vella previst.

Les actuacions de rehabilitació privada entre 1988 i 1997 inclusiu han representat una inversió privada total d'uns 14.000 milions de pessetes i unes ajudes en forma de subvencions de 3.150 milions, i han abastat la xifra de 14.800 habitatges i locals rehabilitats, la qual se situa per sobre del 20% del sostre construït privat del Districte.

En relació amb les normes i ordenances, cal assenyalar en primer lloc que el mateix PGM té uns efectes específics pel que fa a la conservació i millora de l'edificació. L'objectiu principal del PGM en els teixits urbans consolidats va ser el control de la densificació i amb aquesta finalitat corregí a la baixa les possibilitats edificadores que havien estat vigents fins aleshores. A les àrees amb ordenació per alineacions de vials, que comprenen la major part del teixit de la ciutat, les possibilitats d'edificació disminueixen en diverses plantes.

Això tingué diversos efectes en el temps. En un primer període, per causa d'una deficient regulació de la suspensió de llicències, la sol·licitud de llicències d'edificació d'acord amb la normativa anterior s'intensificà

enormement entre 1974 i 1976, durant la tramitació del pla general. Aquestes llicències es van anar fent efectives els anys següents, la qual cosa retardà l'efecte desdensificador i motivà una escassa demanda posterior de noves llicències.

En segon lloc, tots els edificis que es troben en situació de volum disconforme en relació amb la normativa del PGM són candidats a romandre duradorament, ja que la seva substitució comportaria la pèrdua de part del sostre edificable. Es pot dir que la major part del teixit de Barcelona és força compacte –amb pocs solars buits– i que els seus edificis tenen una clara voluntat de permanència.

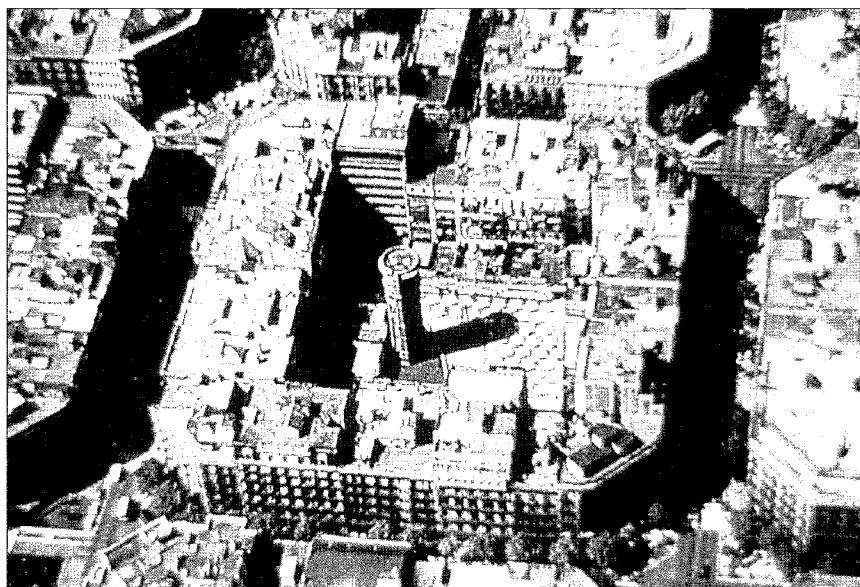
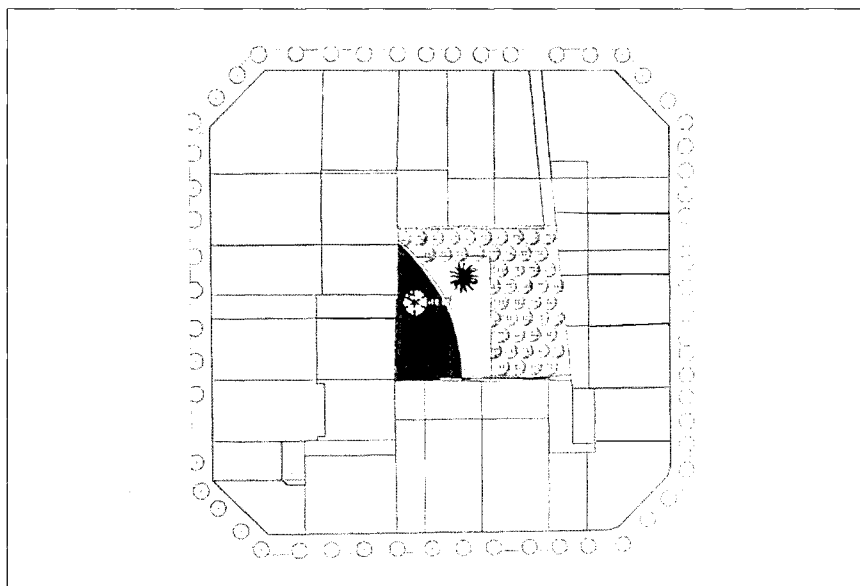
Dins d'aquest teixit l'Eixample té un valor singular. L'Ajuntament encomanà al Laboratori d'Urbanisme un estudi que constituí el material d'una exposició que es va fer al final de 1983 a la Casa Elizalde i que marcà l'inici d'una consideració especial envers aquesta àrea de la ciutat.¹⁵

L'Eixample era un teixit amb una ordenació regular, rotunda, que definia clarament l'estructura d'espais públics –abundant el viari, escàs el verd–, on no tenia gaire sentit la utilització d'un PERI com a procediment de reprojectació. Tanmateix, era força clar que l'Eixample exigia ser tractat amb més especificitat que la que era possible des del marc general del PGM.

L'instrument va ser l'Ordenança per a la rehabilitació i millora de l'Eixample, que es va aprovar l'any 1986. Aquesta ordenança ha definit l'àmbit del Conjunt Especial de l'Eixample i, dins d'ell, un altre de més restringit assenyalat a com Sector de Conservació.

Un dels objectius de l'Ordenança és l'esponjament del teixit per la via de limitar l'ocupació dels patis interiors de les illes per a les noves edificacions, com un primer pas cap a l'alliberament d'aquests espais per a l'ús comunitari o públic. Certament la pervivència de l'Eixample com a espai residencial, en la perspectiva d'una competència forta amb l'oferta metropolitana, requereix una millora de les seves condicions ambientals, en especial pel que fa a les zones verdes. Els projectes d'alliberament de patis com a alternativa adequada a les característiques d'aquest teixit tenien ja

15. ÀREA D'URBANISME (AJUNTAMENT DE BARCELONA), *Estudi de l'Eixample*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1983, 28 pàg., [sota la coordinació de Joan Busquets, Laboratori d'Urbanisme de Barcelona. Catàleg de l'exposició realitzada a la Casa Elizalde, desembre de 1983 a febrer de 1984]; AJUNTAMENT DE BARCELONA, *La rehabilitació de l'Eixample 1987-1991*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, 159 pàg., [sota la direcció d'Amador Ferrer. Recull de l'exposició feta a la Casa Elizalde, juny-juliol de 1991].

El pati de les Aigües va ser el primer interior d'illa alliberat per a ús públic a l'Eixample.

una primera formulació en el PGM, la qual es complementà amb l'Ordinança –que ha tingut una posterior formulació més ambiciosa l'any 1994– i amb les actuacions de Proeixample, ens de gestió creat per promoure i dinamitzar accions de millora d'aquest teixit de la ciutat.

Un altre objectiu bàsic de l'Ordenança és la preservació de l'Eixample com a arquitectura de la ciutat, cosa que fa mitjançant la introducció d'una normativa afinada per a les façanes de les noves edificacions, amb una forta restricció dels enderrocs dins del sector de conservació, i amb la creació d'un òrgan consultiu, la Comissió de Manteniment i Millora de l'Eixample, que té com a comesa conèixer i informar sobre les diverses intervencions que afecten l'espai de l'Eixample. Aquesta comissió és, per la seva composició, punt de trobada de la societat civil implicada en l'arquitectura i la promoció immobiliària i l'Ajuntament i és, per tant, un mecanisme adient per millorar l'arquitectura de la ciutat.

De fet, el projecte arquitectònic és el que finalment dóna cos als volums regulats per l'ordenació urbanística; per tant, la qualitat de la ciutat no depèn solament d'aquesta sinó que en bona part depèn de l'arquitectura. Tanmateix, així com l'Administració pública té una plena responsabilitat i competència en l'ordenació, l'arquitectura —llevat dels edificis públics— és majoritàriament responsabilitat dels operadors privats: promotors, arquitectes i usuaris són, en conjunt, els responsables de les architectures que concreten la volumetria urbana.

Cal, però, no perdre de vista que l'arquitectura és un component substancial del projecte de ciutat i d'aquí que l'Ajuntament hagi de plantejar-se —com ha fet— un objectiu de millora de la qualitat arquitectònica dels edificis urbans.

En primer lloc, amb la preservació del patrimoni edificat de valor. En aquesta línia es redacta i s'aprova l'Ordenança general sobre protecció del patrimoni historicoartístic de la ciutat de Barcelona, que comprèn l'assenyalament de nombrosos edificis per als quals s'estableixen diversos graus de protecció. Aquesta ordenança recull així mateix com a recinte a protegir l'àmbit de l'Eixample, i incorpora íntegrament l'ordenança específica de protecció i millora comentada.

En segon lloc, amb l'establiment d'ordenances de forma dels edificis, com es fa a l'Ordenança per a la rehabilitació i millora de l'Eixample, que és un assaig important en aquesta línia. Aquesta és una via complexa en què les decisions són sempre discutibles. És per això que la Comissió és un complement necessari a una ordenança d'aquest tipus, tant perquè pot modular l'aplicació dels criteris com perquè és un àmbit de transmissió de criteris culturals entre les sensibilitats concurrents.

En tercer lloc, cal fer esment d'un tipus d'acció difícilment regulable i que cal utilitzar amb prudència, que és convèncer els promotors immobi-

liaris importants que treballin amb bons arquitectes. Aquest tipus d'acció, de la qual també hi ha resultats perceptibles a Barcelona, no seria possible sense un quart tipus d'actuació, que és la millora de la qualitat de l'arquitectura de promoció pública.

Els edificis promoguts per l'Administració pública –ja siguin equipaments o edificis d'habitatge– formen part també dels teixits construïts, dins dels quals sovint tenen un evident grau de singularitat. És clar que l'arquitectura dels edificis públics té un paper exemplificador, i que l'arquitectura pública –en especial la que promou l'Ajuntament, però també la d'altres administracions– ha tingut al llarg d'aquests anys un nivell de qualitat força elevat.

Si bé cal suposar la qualitat arquitectònica d'un edifici públic –institucional o d'equipament– atès el seu valor simbòlic, cal assenyalar que també en el terreny de l'habitatge de promoció pública la qualitat ha estat força elevada. En qualsevol cas, es pot afirmar que ha estat per terme mitjà tot i les suposables limitacions pressupostàries, superior a la mitjana de les promocions privades.

Per aquests motius la intervenció física directa en l'edificació urbana de l'Ajuntament i les altres administracions públiques ha tingut un important efecte en la rehabilitació i millora dels teixits, en especial pel seu valor de referència per als operadors privats, més nombrosos i fraccionaris.

Pel que fa a les actuacions de nou habitatge promogudes per les administracions públiques, cal fer esment dels 1.700 habitatges construïts a Ciutat Vella –on cal comptabilitzar també 420 habitatges rehabilitats íntegrament per iniciativa pública–. Dins d'aquestes actuacions es poden destacar pel seu volum la dels antics terrenys de La Maquinista i la de l'avinguda Icària, ambdues a la Barceloneta. Fora de l'àmbit de Ciutat Vella, cal fer esment de l'actuació d'habitatges de lloguer per a joves, a les vores de la ronda de Dalt.

Cal assenyalar que la major part dels habitatges de promoció pública s'han destinat a la substitució d'antics polígons d'habitatge –Baró de Viver, Eduard Aunós, Vivendes del Governador, etc. La resta d'actuacions, que complementen o s'integren en els teixits consolidats, certament no han pogut assolir en l'àmbit global de la ciutat una repercussió quantitativa important, fonamentalment per raó de l'escassetat de terrenys disponibles. Cal subratllar tanmateix el seu objectiu de qualitat arquitectònica.

El reciclatge de l'espai urbà: projectes de transformació urbanística després del 92

L'any 1992 és una fita de referència clau en la seqüència del projecte urbanístic de Barcelona. Certament, d'una banda es pot dir que els objectius urbanístics de la ciutat han continuat sent els mateixos, però tanmateix és fàcil percebre que la celebració dels Jocs Olímpics representa un canvi d'etapa clar en el procés. Un canvi que es produí amb suavitat, ja que amb posterioritat a la data assenyalada s'acabaren nombroses actuacions públiques i privades que havien estat gestades i iniciades amb anterioritat, en especial les relacionades amb el projecte d'àrees de nova centralitat: Teatre Nacional, L'Illa, el Port Vell, etc., i que es poden entendre com a part de la transformació urbanística de la ciutat que té el 92 com a referent.

Paral·lelament a la finalització d'aquests processos —alguns encara en curs— el projecte urbanístic de Barcelona va anar incorporant nous objectius i adaptant el seu discurs a les noves circumstàncies, que, a mesura que ens allunyàvem de la data màgica dels Jocs, van fer-se més perceptibles.

Es va anar configurant el que se n'ha dit *la segona renovació de la ciutat*, o segons altres interpretacions *la tercera*, amb el benentès que es podrien distingir en el període anterior dues etapes segons haguessin tingut o no la perspectiva dels Jocs.

Els principals canvis en el context eren la desaparició d'un referent temporal per a les actuacions i l'endeutament públic assolit motivat per les actuacions anteriors, acompanyat de criteris restrictius en la confecció dels pressupostos de les diverses administracions per raó del programa de convergència europea. En un altre ordre de coses, també cal assenyalar com a canvis l'augment del prestigi internacional de la ciutat, que representava el reconeixement de la seva capacitat de gestió, i la seva valoració com a espai d'oportunitat per a inversors estrangers i també com a espai amb condicions privilegiades de qualitat de vida.

Utilitzar els avantatges de la nova posició internacional de la ciutat volia dir, en primer lloc, prestar l'atenció que requerien les infraestructures principals de comunicació amb Europa i el món: l'aeroport, el port i el previst tren d'alta velocitat, i això calia fer-ho en un context poc propici per a la inversió pública.

D'altra banda i pel que fa al contingut d'aquest quadern, cal considerar també que en els anys posteriors a 1992 la ciutat va anar percebent amb més claredat l'evolució d'altres circumstàncies derivades del seu context territorial més immediat.

En primer lloc, el fet de l'esgotament del sòl d'extensió a la ciutat. En aquests anys apareix la iniciativa d'urbanitzar el sector de Diagonal Mar, última peça de sòl per desenvolupar i de fet pràcticament l'única que el PGM havia considerat com de *sòl urbanitzable* –és a dir d'extensió urbana– dins del terme municipal de Barcelona. En segon lloc, la pèrdua de població que es va produint d'una manera clara des de 1985 –que abasta també altres municipis de l'entorn de Barcelona i que té fonamentalment una explicació per la inexistència d'espai d'extensió– fa percebre també la competència de l'espai metropolità com a alternativa de localització d'habitatges i activitats.

Segurament és per tot això que després del 92 prenen força en la contínua reformulació del projecte urbanístic de la ciutat alguns criteris que havien estat en segon terme durant el període anterior.

Primerament, l'Ajuntament entén que és especialment oportú en aquest context aprofitar com a factor de transformació l'actuació dels operadors privats que, malgrat la crisi del 93, mantenen una presència important a Barcelona, induïda per la imatge millorada de la ciutat. Cal recordar que alguns d'aquests operadors –Travelstead, Kepro, etc.– feren fallida però que van ser substituïts per altres a les promocions iniciades.

Menys explícit és l'objectiu d'accentuar el reciclatge del sòl urbà, en contraposició a la tendència d'urbanització de nou sòl a l'entorn metropolità; tanmateix, es pot dir que aquest objectiu es troba en els principals projectes d'aquest període.

El foment de l'habitatge, i en especial el de preu assequible, pren força com a objectiu a incorporar més decididament. La ciutat ha de ser en primer lloc un espai habitat, sense perjudici de la mixtura d'usos característica dels teixits de la ciutat.

Els projectes més importants d'aquest període se situen a la part nord-est de la ciutat, principalment en els districtes de Sant Martí i Sant Andreu. Es tracta de la part de la ciutat on el potencial de transformació era més alt, on hi havia projectes antics pendents –l'obertura de la Diagonal n'és un exemple especialment clar–, on s'esperaven nous factors de transformació –l'estació del TGV– i on la Vila Olímpica i el nou front costaner començaven a expressar activament tot el seu valor com a demostració del canvi possible.

Es formulen en aquesta àrea cinc projectes principals que, malgrat que tots participen dels criteris apuntats, tenen unes característiques diferents. Per la seva importància per al futur de la ciutat mereixen una consideració específica.

Diagonal-Poblenou¹⁶

És un projecte de transformació ja previst en el PGM de 1976. De fet cal recordar que la continuació de la Diagonal és un objectiu que ha estat present en tots els plans urbanístics de Barcelona des de Cerdà. L'obertura d'aquesta via de 12 km de longitud en línia recta fins al mar i la remodelació del teixit obsolet que el seu traçat afectava són l'objectiu d'aquest projecte que es començà a redactar l'any 1988, si bé amb una lògica diferent de la que era pròpia d'altres projectes contemporanis orientats a l'esdeveniment del 92.

És un projecte d'iniciativa pública, però que compta amb la participació –de grat o forçosa– dels propietaris de sòl i dels operadors privats mitjançant la utilització de les eines de gestió que proporciona la legislació urbanística. Es tracta, doncs, d'un procés llarg que ha requerit una inevitable fase de maduració i que, durant l'any 1998, assolí l'objectiu centenari d'obrir el traçat de la Diagonal. Aquest fet sens dubte serà un factor dinamitzador dels processos de remodelació desagregats en nombroses unitats d'actuació per facilitar-ne l'execució.

Sant Andreu-la Sagrera¹⁷

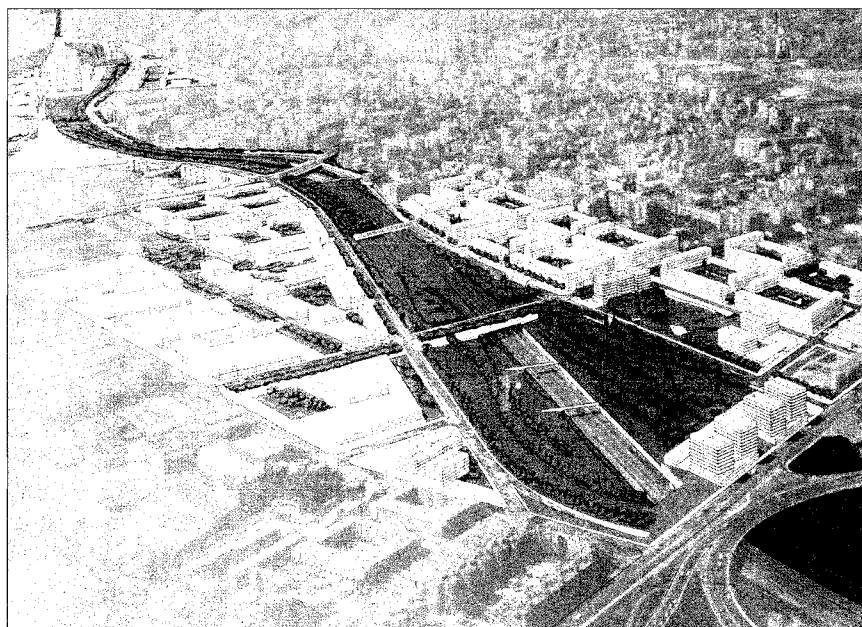
Aquest projecte no havia estat previst en el Pla general, ja que aquest, amb la perspectiva del seu moment, mantenia com a tals totes les àrees industrials urbanes. Tanmateix aquest projecte sí que havia estat previst dins de la proposta d'àrees de nova centralitat, per bé que amb un abast molt més reduït.

Dues noves circumstàncies van motivar canvis importants en la idea apuntada a les àrees de nova centralitat: el desplaçament fora de Barcelona de diverses grans indústries –en especial La Maquinista, que ocupava 25 ha de sòl– i de les casernes militars, i la previsió de localització a la Sagrera de l'estació del tren de gran velocitat.

El projecte tingué un antecedent interessant en la proposta de Norman Foster (1993) encarregada per un promotor privat. Aquesta proposta, força fantasiosa i escassament viable, preveia la creació d'un riu artificial des de Trinitat a Glòries. Cal assenyalar, però, que fou la idea del riu la que afavorí la proposta d'un parc lineal amb recorregut similar que ha estat l'element que articula la nova ordenació que es proposa per al sector.

16. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Barcelona. La segona renovació*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1996, 222 pàg., [sota la direcció de Ricard Fayos].

17. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Barcelona. La segona renovació*...

El parc linial del projecte Sant Andreu-Sagrera

A més del parc, el projecte determina un important centre de transport intermodal amb l'estació del TGV i configura la vialitat que resol els accessos i defineix l'estructura bàsica d'aquest sector de 240 ha.

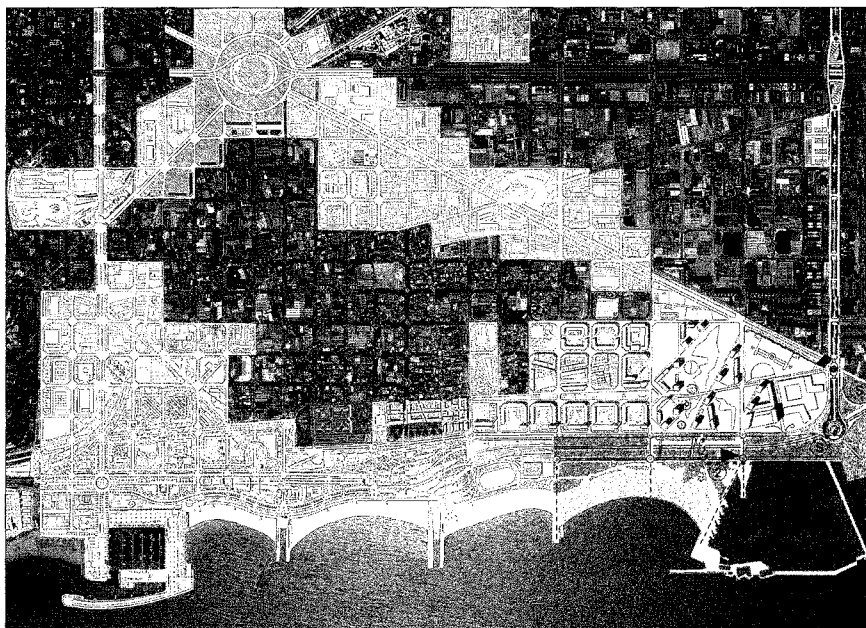
Així mateix, el projecte preveu un procés de renovació urbana de notable extensió, desagregada en diversos sectors d'actuació. Els que corresponen a propietats grans ja estan sent objecte d'actuació urbanística per part d'operadors privats; els de propietat més fraccionària i parcialment ocupats requeriran un període de maduració i en alguns casos serà convenient la participació d'operadors públics per dinamitzar-ne l'execució.

Front Marítim¹⁸

Es pot considerar com la continuació de la renovació del front marítim iniciada amb la Vila Olímpica. Tanmateix, a diferència d'aquesta, aquest projecte sí que havia estat previst en el PGM. La probable desocupació d'aquests terrenys per Catalana de Gas permetia ja llavors proposar-ne la integració urbana.

18. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Barcelona. La segona renovació...*

Projectes de renovació urbanística a l'àrea del Poblenou: Diagonal, Front Marítim i Diagonal Mar, entre d'altres.

El projecte consisteix en la recomposició del front urbà marítim mitjançant un nou teixit bàsicament d'habitatge. El sòl era públic en una gran proporció i el projecte d'ordenació ha estat realitzat per l'Ajuntament mitjançant un concurs previ d'idees on es va debatre la configuració adequada per a l'arribada al front de mar de la trama Cerdà. Prevalgué una reinterpretació de l'illa de l'Eixample, en la línia de l'assaig ja fet en tres illes pròximes a la Vila Olímpica en una promoció denominada premonitòriament Eixample Marítim.

Determinada l'ordenació, les diferents peces han estat venudes mitjançant subasta a promotors privats que han d'urbanitzar el sòl i construir els edificis.

Diagonal Mar

Es tracta en aquest cas d'un projecte de promoció privada des de l'origen. El sòl era propietat d'una gran indústria –MACOSA– i de l'IMPU, i va ser adquirit a un preu força elevat, en els moments eufòrics del 92, per un promotor que volia –d'acord amb la proposta del PGM– construir un centre terciari.

La crisi del mercat d'oficines i segurament el preu pagat pels terrenys van fer fracassar aquest projecte, i els terrenys van ser adquirits per un segon promotor –HINES– que amb diferent criteri va voler orientar el projecte cap a l'habitatge.

En aquest cas l'actitud de l'Ajuntament ha estat oberta a la lògica dels promotors –malgrat que aquesta, com s'ha vist, pogué ser força variable en poc temps– en la línia de facilitar inversions interessants per a la renovació de la ciutat i del front marítim en concret. Així mateix, en aquest cas s'ha acceptat un tipus d'ordenació urbanística que trenca força amb les pautes de configuració de la resta del front marítim de llevant. És una aposta discutida i discutible, però cal assenyalar que una peça terminal del teixit com és aquesta admet una experiència d'aquest tipus que ens pot mostrar una forma diferent i inèdita a casa nostra de relacionar els espais públics i els edificis i que en qualsevol cas serà interessant d'assajar.

El projecte de Diagonal Mar, així com el de Sant Andreu-la Sagrera (Sector Maquinista), preveuen la ubicació de sengles centres comercials de gran envergadura, ja que aquests eren part important dels programes dels promotors privats en aquestes àrees. Aquestes dues actuacions formaven part de la llista d'àrees de nova centralitat. Així mateix, diverses 'àrees' més –Glòries, Diagonal-Sarrià, Vila Olímpica, etc.– han incorporat nous centres comercials que han obert les portes en aquest període. Cal deixar clar que dins la filosofia del desenvolupament urbà de la ciutat de Barcelona que s'ha anat configurant des de 1976, es dona un valor positiu a aquests centres comercials integrats a la trama urbana, com a factors innegables de centralitat en diversos llocs de la ciutat. A la vegada s'abomina dels centres comercials aïllats a l'entorn suburbà, inevitablement desvitalitzadors dels teixits comercials de les àrees urbanes.

Sectors industrials

Cal fer esment finalment d'un projecte, encara no plenament formalitzat, que persegueix la renovació dels sectors industrials que estan integrats a la trama urbana de Barcelona.

Aquestes àrees, en especial les del Poblenou, han sofert un procés de pèrdua d'activitat i actualment es mantenen sota una expectativa d'augment del preu del sòl a l'espera d'un suposat canvi de destí urbanístic cap a un ús de millor demanda: l'habitatge. Com és fàcil d'entendre, aquesta

circumstància no afavoreix la renovació natural de l'àrea, d'altra banda limitada per l'arcaica definició de l'ús industrial que fa el PGM.

La configuració dels sectors industrials del Poblenou mitjançant la xarxa de carrers de Cerdà facilita uns processos d'evolució fraccionària per illes o per parcel·les d'una certa extensió.

L'objectiu del projecte en estudi és facilitar la transformació gradual de les zones industrials cap a un teixit mixt, on les activitats econòmiques segueixin ocupant una proporció majoritària de l'espai, sense exclusió d'una certa proporció d'habitatge.

La clau és en trobar el punt just que afavoreixi les actuacions de renovació sense que la nova dinàmica comporti el desplaçament de les activitats i dels habitants més febles.

Aquest procés de renovació urbana pot ser especialment interessant i diferent dels altres projectes comentats. La inexistència d'una imatge final formalitzada més enllà de la xarxa de carrers proporciona al procés una obertura que pot afavorir una veritable renovació tipològica i generar un teixit urbà innovador i complex i, per tant, força allunyat del de les propostes convencionals d'ordenació urbanística.

En conjunt veiem uns projectes amb diferent origen, diferent lògica de gestió i diferents horitzons temporals, però que participen dels objectius que la ciutat ha anat perfilant després del 92.

Es constata una notable proporció de participació privada en els processos de transformació, els quals constitueixen en conjunt una actuació de reciclatge de sòl de la ciutat de més de 500 ha d'extensió, que representen al voltant del 8% de l'àrea urbana del municipi. Així mateix aquests projectes preveuen la construcció de més de 16.000 habitatges nous –sense comptar els que s'admetessin en la reorientació dels actuals sectors industrials–, dels quals com a mínim un 25% han de ser habitatges d'un preu assequible, com s'assenyala a les especificacions dels plans urbanístics corresponents.

Són objectius que, a la voluntat, sempre vigent, de valorar la perifèria i millorar el centre, afegirien la d'obtenir de l'espai de Barcelona tot el rendiment –social, econòmic i cultural– que pertoca a la seva posició en el territori metropolità.

Bibliografia

Les publicacions d'urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona

Les publicacions d'urbanisme que l'any 1982 va iniciar Oriol Bohigas, llavors delegat de Serveis d'Urbanisme, amb el llibre *Plans i projectes per a Barcelona 1981-82*, han estat i són encara una documentació insubstituïble per conèixer les reflexions, les idees i els objectius que hi havia darrere de cada projecte i per constatar l'evolució del projecte urbanístic global de la ciutat en el temps.

Aquesta primera publicació proposà un format –els llibres ‘quadrats’– que després ha estat adoptat per 12 llibres més editats per l'Ajuntament de Barcelona i també per les institucions metropolitanes.

Algunes d'aquestes publicacions s'han exhaurit, d'altres s'han reeditat; en qualsevol cas s'ha constatat repetidament l'interès que tenia per a un sector de ciutadans i visitants conèixer de primera mà el discurs i les propostes de l'actuació urbanística. Sens dubte va ser una bona idea iniciar aquestes publicacions. Fóra bo que, ni que fos amb una periodicitat irregular, es mantingués la possibilitat que tots els interessats poguessin continuar seguint el relat.

L'accés a la gestació i l'evolució del projecte urbanístic és una aportació interessant del ‘model Barcelona’, perquè afavoreix la divulgació d'una cultura de la gestió urbanística real i es constitueix a la vegada en un instrument de diàleg i complicitat amb els sectors implicats en el desenvolupament urbà.

La difusió del coneixement sobre projectes i actuacions que resulta d'aquestes publicacions ha tingut a més el valor de fer més perceptibles els trets de cada etapa i la seva significació en el relat. És força clar que l'absència d'una publicació d'aquest tipus que expliqués les idees i projectes del període 1976-79 amb l'Ajuntament de transició, en què es posaren algunes bases importants del procés posterior, ha facilitat el desdibuixament del significat projectual d'aquells anys.

Per aquests motius es destaquen, dins l'àmplia bibliografia urbanística sobre la ciutat d'aquests anys, el conjunt de publicacions que han tingut com a objectiu específic donar a conèixer periòdicament els trets principals dels projectes i actuacions, amb voluntat –fins i tot pel seu format similar– de constituir el relat central del projecte urbanístic de Barcelona. Les indiquem tot seguit per ordre cronològic. Es tracta de publicacions amb una àmplia participació tant pel que fa a autors de projectes com a col·laboradors en els textos i l'edició. A les notes a peu de pàgina, al llarg del text, s'ha procurat fer esment d'aquelles persones que tingueren un paper rellevant com a inspiradores o coordinadores de les publicacions esmentades.

- (1) ÀREA D'URBANISME (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Plans i projectes per a Barcelona, 1981-1982*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1983, 297 pàg.
- (2) *Les vies de Barcelona. Materials del seminari de maig 1984*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Corporació Metropolitana de Barcelona, 1984, 57 pàg., [text en català i castellà].
- (3) ÀREA D'URBANISME (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Estudi de l'Eixample*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1983, 28 pàg., [catàleg de l'exposició realitzada a la Casa Elizalde, desembre de 1983 a febrer de 1984].
- (4) [TORRES CAPELL, Manuel de (dir.)], *Inicis de la urbanística municipal de Barcelona. Mostra dels fons municipals de plans i projectes d'urbanisme 1750-1930*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i CMB, 1985, 277 pàg., [exposició al Saló del Tinell, febrer i març de 1985].
- (5) ÀREA D'URBANISME I OBRES PÚBLIQUES I ÀREA DE RELACIONS CIUTADANES (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Àrees de nova centralitat. New downtowns in Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1986, 71 pàg., [text en català, castellà i anglès].
- (6) ÀREA D'URBANISME I OBRES PÚBLIQUES (AJUNTAMENT DE BARCELONA); FUNDACIÓ JOAN MIRÓ: *Barcelona, espais i escultures 1982-1986*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, (Materials de disseny urbà, 11), 1987, 167 pàg.
- (7) SERVEIS DE PLANEJAMENT URBANÍSTIC (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Urbanisme a Barcelona. Plans cap al 92*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, 194 pàg.
- (8) DIRECCIÓ DE SERVEIS D'URBANISME (CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA): *Projectar la ciutat metropolitana: obres, plans i projectes, 1981-1986*, Barcelona, Corporació Metropolitana de Barcelona, 1987, 255 pàg.
- (9) CORPORACIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA: *Pla de costes. Proposta d'ordenació de la zona costanera metropolitana de Barcelona*, Barcelona, Corporació Metropolitana de Barcelona, 1987, 227 pàg.
- (10) PATRONAT METROPOLITÀ DEL PARC DE COLLSETEROLA: *Parc de Collserola. Pla especial d'ordenació i protecció del medi natural: realitzacions 1983-1989*, Barcelona, Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, 1990, 163 pàg.
- (11) REGIDORIA DE PROGRAMACIÓ I PRESSUPOSTOS (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Imatges del procés de transformació urbana. Barcelona 1987-1992*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1992, 35 pàg., [text en català, castellà i anglès].
- (12) AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Barcelona, espai públic. Homenatge a Josep Maria Serra Martí*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, 207 pàg.
- (13) AJUNTAMENT DE BARCELONA: *La rehabilitació de l'Eixample 1987-1991*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, 159 pàg., [exposició a la Casa Elizalde, juny-juliol de 1991, text en català, castellà i anglès].
- (14) AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Barcelona. La segona renovació*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1996, 222 pàg.

Altres fonts bibliogràfiques

AJUNTAMENT DE BADALONA: *Badalona amb el 2000 a l'horitzó*, Badalona, Àrea de l'Alcaldia de l'Ajuntament de Badalona, 1991, 85 pàg., [text en català i castellà].

AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Barcelona New Projects*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994, 127 pàg., [catàleg de l'exposició feta al Saló del Tinell, maig de 1994, text en català, castellà i anglès].

—: *Barcelona, posa't guapa. Deu anys de campanya*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1996, 229 pàg.

—: *Campanya per a la protecció i millora del paisatge urbà 1986-1992. Barcelona posa't guapa. Memòria d'una campanya*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, 231 pàg.

—: *Pla general 1984-1992 i Programa d'actuació municipal 1984-1987 aprovat pel Consell Plenari de 18 de novembre de 1983*, Barcelona, Gabinet Tècnic de Programació de l'Ajuntament de Barcelona (Pressupostos, programes i memòries, 9), 1984, 47 pàg.

—: *Programa d'actuació municipal 1988-1991 aprovat pel Consell Plenari de 4 de desembre de 1987*, Barcelona, Gabinet Tècnic de Programació de l'Ajuntament de Barcelona (Pressupostos, programes i memòries, 12), 1988, 43 pàg.

—: *Programa d'actuació municipal 1992-1995 aprovat inicialment pel Consell Plenari de 3 de març de 1992, aprovat definitivament pel Consell Plenari de 29 de maig de 1992*, Barcelona, Gabinet Tècnic de Programació de l'Ajuntament de Barcelona (Pressupostos, programes i memòries, 18), 1992, 78 pàg.

—: *Programa d'actuació municipal 1996-1999 aprovat inicialment pel Consell Plenari de 22 de desembre de 1995, aprovat definitivament pel Consell Plenari de 15 de març de 1996*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (Pressupostos, programes i memòries, 19), 1996, 89 pàg.

AJUNTAMENT DE SANT ADRIÀ, *Sant Adrià. 12 anys de democràcia municipal*, [Sant Adrià de Besòs], Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 1991, 124 pàg., [text en català i castellà].

AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET: *Ciutat dibuixada, ciutat construïda, 1987-1991*, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1991, 63 pàg.

ÀMBIT D'URBANISME I MEDI AMBIENT (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Memòria 1991-1994*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995, 180 pàg.

ÀMBIT D'URBANISME I SERVEIS MUNICIPALS (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Memòria 1987-1991*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1992, 158 pàg.

ÀREA D'URBANISME (AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET DE LLOBREGAT): *L'Hospitalet d'avui a demà: una proposta per ordenar i millorar la ciutat*, l'Hospitalet de Llobregat, Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1987, 137 pàg.

ARENAS, Manuel *et al.*: *Barcelona transfer. Sant Andreu-La Sagrera, planificación urbana 1984-1994*, Barcelona, Actar, 1995, 160 pàg., [text en català, castellà i anglès].

BOHIGAS, Oriol: *Reconstrucció de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'abast, 198), 1985, 302 pàg.

BUSQUETS GRAU, Joan: *Barcelona. Evolución urbanística de una capital compacta*, Madrid, Mapfre (Ciudades de Iberoamérica, 12), 1992, 425 pàg.

DIVERSOS AUTORS: *Barcelona: la ciutat central*, Bellaterra, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona (Papers Regió Metropolitana de Barcelona: territori, estratègies, planejament, 5), 1991, 52 pàg.

DIVERSOS AUTORS: «Collserola, el parc natural per descobrir», *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, 14 (hivern 1989-1990), pàg. 65-128. (Quadern central).

DIVERSOS AUTORS: *Els 20 anys del Pla General Metropolità de Barcelona*, Bellaterra, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona (Papers Regió Metropolitana de Barcelona: territori, estratègies, planejament, 28), 1997, 105 pàg.

DIVERSOS AUTORS: «La circulació, conflicte i repte», *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, 8 (estiu 1988), pàg. 65-127 (Quadern central).

DIVERSOS AUTORS: «La ciutat davant el 2000», *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, 15 (estiu 1990), pàg. 65-128 (Quadern central).

DIVERSOS AUTORS: *La conurbació barcelonina: realitzacions i projectes*, Bellaterra, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona (Papers Regió Metropolitana de Barcelona: territori, estratègies, planejament, 13), 1993, 93 pàg.

DIVERSOS AUTORS: «La reconquesta del litoral barceloní», *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, 12 (estiu 1989), pàg. 66-131 (Quadern central).

DIVERSOS AUTORS: «La rehabilitació de Ciutat Vella», *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, 1, (Quadern central).

Barcelona olímpica: la ciutat renovada, Barcelona, HOLSA, 1992, 340 pàg.

GABANCHO, Patrícia; FREIXA, Ferran: *La conquesta del verd. Els parcs i jardins de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995, 260 pàg.

Guia. La Barcelona del 93, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1990, 130 pàg.

REGIDORIA DE PROGRAMACIÓ PRESSUPOSTOS (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *L'impacte econòmic dels jocs olímpics de Barcelona 92*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1992, 35 pàg., [document de treball].

SERVEI D'URBANISME I HABITATGE (AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET): *Perifèria o marginalitat: tres anys d'urbanisme municipal a Santa Coloma de Gramenet (1984-1987)*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1987, 118 pàg.

PLANES, Lourdes: *Guià dels parcs de l'Àrea Metropolitana de Barcelona*, Barcelona, Àrea Metropolitana de Barcelona, 1995.

PRIMERA TINÈNCIA D'ALCALDIA (AJUNTAMENT DE BARCELONA): *Memòria de la primera Tinència d'Alcaldia 1983-1987*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, 120 pàg.

Revitalització urbana, econòmica i social: documents, Barcelona, Promoció de Ciutat Vella SA, 1991, 189 pàg., [Primeres Jornades Ciutat Vella, Barcelona, del 6 al 10 de novembre de 1989].

Revitalització social, urbana i econòmica: documents, Barcelona, Promoció de Ciutat Vella SA, 1993, 141 pàg., [Segones Jornades Ciutat Vella, Barcelona, del 2 al 4 de desembre de 1991].

SECCIÓ DE DISSENY URBÀ (AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET): *Projectes: abril 1987*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma Gramenet, 1987, 56 pàg.

Resumen

El proyecto urbanístico de Barcelona se ha sustanciado, desde la restauración de la democracia tras el franquismo, en una densa secuencia de ideas y propuestas, con participación de distintos actores y con referencias contextuales y objetivos específicos cambiantes a lo largo del tiempo. La aprobación del Plan general metropolitano en 1976 debe considerarse el punto de partida. Como principales hitos que han marcado tanto el proceso de ideación como el de transformación efectiva de la ciudad hay que indicar la entrada del primer ayuntamiento democrático en 1979, la nominación olímpica en 1986 (aunque los proyectos empezaron a formalizarse en 1982) y la celebración de los Juegos en 1992, tras la cual se han producido variaciones significativas en la secuencia de proyectos y realizaciones.

El proyecto urbanístico se ha desarrollado a tres escalas. Hay que señalar, en primer lugar, los *proyectos de sector urbano*, que han permitido la valoración de las identidades diferenciales de los tejidos urbanos. A continuación los *proyectos de la ciudad-municipio*, con nuevos referentes de conjunto para esta realidad urbana. Finalmente, los *proyectos de ámbito metropolitano*, favorecidos por la existencia hasta 1987 de una administración metropolitana con competencias urbanísticas. Todo este entramado de proyectos ha constituido un desarrollo complejo y muy rico de la ordenación propuesta por el Plan general metropolitano.

En otro nivel se encuentran los *proyectos de actuación*, orientados sea a la obra pública, en espacios que van de una plaza, calle o parque a los sistemas generales de la ciudad, sea a la edificación de las parcelas, con un papel primordial de los operadores privados. Estos proyectos, a menudo fragmentarios aunque siempre manifestación de ideas proyectuales más amplias, han sido hasta tal punto identificados con la manera de hacer urbanismo en Barcelona que se ha llegado a oscurecer la importancia del nivel proyectual del planeamiento.

El hito de 1992, con numerosos proyectos aprobados y una elevada cifra de actuaciones ya ejecutadas, ha marcado un cambio cualitativo importante. Sin renunciar a los criterios del periodo anterior, se van a adoptar actitudes distintas con respecto a dos componentes clásicos de las propuestas urbanísticas: la vivienda y la industria.

Todas estas consideraciones sobre la sistemática del proyecto urbanístico quedarían inacabadas sin referirse a sus objetivos. Los documentos clave al respecto son el propio Plan general metropolitano, por un lado, y los textos de Oriol Bohigas en su libro *Reconstruir Barcelona* y en *Plans i*

projectes per a Barcelona, 1981-82, por el otro. Se trata de dos posiciones polares y complementarias. La primera asentada en una lógica del planeamiento que desconfía de los proyectos que lo van a desarrollar y la segunda en una lógica de la actuación posible, precisa y de calidad formal que no cree demasiado en los marcos generales de ordenación.

El proyecto urbanístico de Barcelona se ha erigido sobre esta dialéctica, en un proceso de sucesivos equilibrios dinámicos. Ello ha sido posible por la coincidencia de objetivos entre ambos enfoques. Valorizar –o monumentalizar– la periferia y recuperar el centro son, sin duda, las expresiones que mejor sintetizan esta meta, presente tanto en los proyectos de actuación, sobre todo los de obra pública, como en los proyectos de ordenación urbanística: mientras que los proyectos de sector urbano se han adecuado a su espacio concreto, los proyectos de ciudad han aspirado a redistribuir los potenciales de mejora en favor de las áreas cualitativamente periféricas y los proyectos metropolitanos se han orientado principalmente a ordenar las grandes periferias topológicas, además de cualitativas, que hasta no hace mucho fueron buena parte de la costa y Collserola.

Los proyectos de remodelación urbana posteriores a 1992 han mantenido el mismo objetivo, por lo que no es casual que distritos calificables de periféricos como Sant Andreu y Sant Martí sean sus principales protagonistas.

En este objetivo de valorizar la periferia y recuperar el centro confluyen todos los principios que han de sustentar la actuación de los poderes públicos en la ciudad: el económico, de optimizar la eficiencia de la fábrica urbana; el social, de evitar los enclaves y la segregación; y el ecológico, de moderar, a través de una plena recuperación de la ciudad, una expansión suburbana depredadora de suelo y consumidora de energía.

Abstract

The development of the city-planning project of Barcelona has given place, since the restoration of democracy after Francoism, to a dense succession of ideas and proposals, made by different actors and with contextual references and specific aims that have changed through time.

The approval of the Metropolitan General Plan in 1976 must be considered the starting point. The milestones that have marked the ideation process and the effective transformation of the city are: the first democratic municipality in 1979, the Olympic nomination in 1986 (although projects started to get formalized in 1982), and the celebration of the Games in 1992; after the latter, significant variations have taken place in the sequence of projects and achievements.

Urban planning has been carried out on three scales. First of all, the *urban sector projects*, which have contributed to revalue the differential identities of urban fabric. Secondly, the *city projects*, with new general references for the whole municipality. Finally, the *metropolitan projects*, favoured by the existence until 1987 of a Metropolitan Administration with city-planning domain. This framework is the complex and rich result of the regulation proposed by the Metropolitan General Plan.

On another level there are the *executive projects*, orientated, on one hand, to public works in squares, streets, parks and in city general systems as well, and, on the other hand, to build on parcels, with an important role of the private sector. These projects, frequently fragmentary although always a manifestation of more general ideas, have been so identified with the way of creating urbanism in Barcelona that the importance of more general levels of planning has almost been hidden.

After the milestone of 1992, with many projects approved and a high number of works already carried out, an important qualitative change took place. Without giving up criteria of the previous period, different attitudes appeared regarding housing and industry, two archetypal components of urban proposals.

All these considerations on the systematics of the city-planning project would remain unfinished without referring to its aims. The key documents to do so are, on the one hand, the Metropolitan General Plan itself and, on the other hand, the writings of Oriol Bohigas in his book *Reconstruir Barcelona* (Rebuilding Barcelona) and in *Plans i projectes per a Barcelona, 1981-82* (Plans and Projects for Barcelona, 1981-82). These are two polar yet complementary positions. The first one is based on a logic of

planning which does not trust the projects that will carry it out, while the second does not trust in general regulation frameworks and is based on the logic of the possible and precise formal quality works.

The city-planning project of Barcelona has gone through this dialectics, in a process of successive dynamic balances. This has been possible due to the shared aim of the two approaches. Valuing or monumentalising the periphery and recovering the city centre are, with no doubt, the trails which best synthesize this aim, both in the executive projects –specially in public works– and in the urban planning on different scales. While the urban sector projects have adapted themselves to the specific qualities of a quarter, the city projects have aimed to redistribute the improvement potential in favour of qualitative peripheral areas, and the metropolitan projects have been mainly orientated towards organising the big topological –and qualitative– peripheries that were a significant part of the coastal area and Collserola.

Urban renewal projects after 1992 have kept this aim. Therefore it is not a coincidence that districts considered peripheral such as Sant Andreu and Sant Martí are their main protagonists.

In valuing the periphery and recovering the centre converge the three principles that the handling of public power in the city has to sustain: the economic principle of improving the efficiency of the urban fabric; the social principle of avoiding the enclaves and the segregation; and the ecological principle of restraining, through the full recovering of the city, suburban expansion which depredates the soil and consumes energy.

El 'model Barcelona' ha tingut una de les seves manifestacions més perceptibles en la transformació física que la ciutat ha experimentat des de 1979. Com a suport i orientació d'aquest procés, hi ha hagut un veritable projecte urbanístic que ha pres substància en una seqüència d'idees i projectes parcials, amb participació de diferents actors i amb prioritats canviants al llarg del temps. En aquesta acció projectual plural i diversa, els objectius de valorar la perifèria —aquella zona que no havia arribat a ésser plenament ciutat— i recuperar el centre —aquella altra que estava en camí de deixar d'ésser-ho— han resultat un referent bàsic.

Juli Esteban i Noguera (Girona, 1944) és arquitecte i ha desenvolupat el seu treball professional en el camp de l'urbanisme. Va participar en la redacció del Pla general metropolità de Barcelona i va ser director de Serveis d'Urbanisme de la Corporació Metropolitana de Barcelona. En l'actualitat és director del Gabinet d'Estudis Urbanístics de l'Ajuntament de Barcelona. És autor del llibre *Elements d'ordenació urbana* (1980) i participa com a professor en diversos cursos universitaris de postgrau sobre temàtica urbanística.

Aula Barcelona

Fundació Bosch
i Gimpera
Universitat de Barcelona

UNIVERSITAT DE BARCELONA

